

AZ

ELSŐ MAGYAR TÁRSADALMI REGÉNY.

SZÉKFOGLALÓ.

VADNAI KÁROLY,

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1872. nov. 7-ikén tartott ülésén.)

PESTEN.

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(Hoffmann és Molnár.)

1873.

AZ ELSŐ MAGYAR TÁRSADALMI REGÉNY.

(Fololvasatott a m. t. Akadémia 1872. nov. 4-én tartott ülésén.)

Negyven éve, hogy az első magyar társadalmi regény: a »Bélteky-ház« Fáy Andrástól megjelent. De bár regényirodalmunk azóta nem gazdagult meg oly nagymértőleg, hogy a mult idők jelesbjei iránt veszteség nélkül lehetnének hálátlanok, s bár magában eme mű tartalmában igen sok van, mi méltóvá teszi a fennmaradásra: mégis napjainkban már sem a közönség nem olvassa, sem az írók nem emlegetik. Áldozatul esett ez is a közizlés ama fölületességének, mely a szépművek termékeit egyforma szempont alá helyezi a divat változékony gyártmányaival: csak addig kap rajtuk, míg újak.

Azt hiszem tehát, hogy midőn először van alkalmam szót emelni az akadémiában, nem ejtek hibát, ha egy kötelesség teljesítésével köszönöm meg ama kitüntetést, mely nagyobb, mint érdemem, s igyekszem újra figyelmessé tenni mind az írói, mind az olvasó köröket ama nagyérdemű férfi egy nevezetes munkájára, ki már 1831-ben e tudományos akadémia tiszteleti tagja volt, s halála után is megtartá a tisztelet magas polczát egykori társainak és utódjainak emlékezetében.

Korunk iránya s regényirodalmunk ama vonása, mely nélfogva a kozmopolitikus szellem kellenén túl vegyül bele, egyiránt buzdítanak e visszatekintésre. Mert az a nemzedék, mely lobogójára a társadalmi reformok és nemzeti művelődés jelszavát tűzte: feledhet-e oly író, ki meséiben, elbeszéléseiben és regényeiben egy félszázadon át ugyanez eszmé-

ket szolgálta, igen korán és oly buzgalommal, hogy miattuk még a művészet törvényeit is kész volt megsérteni? Továbbá az a kor, melyben az óriásilag kifejlett közlekedési eszközök egyre gyöngítik a nemzeti és egyéni sajtásokat, nem teszi-e az irodalom munkásainak szoros köteletségévé: föleleveníteni oly könyvet, mely a tösgyökeres magyar életet a maga eredeti tisztaságában tükrözi vissza, ha nem is nagy művészettel, de vonzólag, hiven, tanulságosan.

Szólni fogok tehát e könyvről, mely a magyar társadalom negyven év előtti szükségeinek és törekvéseinek maradandó emléke. S szólni irójáról, ki a magyar társadalmi regény megteremtője. Szólni annyival inkább, mert Fáy András sokoldalú munkásságának épp e nevezetes ága eddig-elő a legkevésbé volt méltányolva irodalmunkban. Még Toldy Ferencz nagybecsű »Magyar nemzeti irodalomtörténete« is, míg meséit s vígjátékait érdemük szerint ítéli meg; »A két Bátor« című szomorújátékát — e hatástalan kísérletet — »erős vonásokkal bíró kor és jellemképnek« nevezi, szerény zenéjű lyrája fölött pedig sajnálkozik, hogy azzal oly korán felhagyott: addig »A különös végrendelet« című 1818-diki elbeszélést, (az első humoros terméket, mely a sajátképeni társadalmi magyar novellák sorát oly élénken nyitá meg,) »vékony kísérlet«-nek mondja, a »Bélteky-ház«-at pedig csupán cziménél fogva említi, mint olyat, melyet a Jósika Miklós ragyogó föllépte (1836.) — az addigi gyöngé regényekkel együtt — »rögtön feledék«-be meríté. Bajza József, ki irodalmunkban először irt figyelemreméltó értekezést »A román-költésről«, a »Kritikai Lapok« 1833-ki kötetében nagyobb polezot mutatott ki irodalmunkban ez elbeszélő műveknek. Szerinte: az 1818-diki »Fris bokréta« beszélye »való vocatió jeleit mutatja,« regényére nézve pedig megjegyzi, hogy a »character festői tehetségnek maximumát az egész magyar literatúrában, (t. i. a regényírás terén 1833-ig,) Fáy Bélteky-házában láthatni.« Huszonhárom sorban ő is igen röviden végez ugyan e nagy regénnyel, de legalább magvasan emeli ki a »lelkes író« való életből merített jellemeit, melyeken »nemzeti szín és sajtáság ismerzik meg,« s egyszerűsággal kritikai élel rójjá meg a »román épü-

letét,« mely »hibás, nem teszen egybefüggő egészet, hanem egyvelegét számtalan biographiai töredékeknek, melyek csak külsőleg függenek össze, s történetesen, nem belső szükség-ből;« mindamellet utána teszi, hogy »minden hibák mellett is a Bélteky-házban látszik legtöbb oly tehetség, melyet komoly románok irójában föllelhetni szeretnénk.« Ez volt az egyetlen, rövid ugyan, de tartalmas kritika, melyet a »Bélteky-ház« irója olvashatott. Oly egyoldalú czifra dicséretre, minővel az 1832 diki »Közhasznú ismeretek tárá«-nak biographja állt elő, hogy t. i. Fáy András »románjában a lelem és összerakás és kivitel egyaránt remek, s benne a phantasia és bájjecset oly egészet alkota, melyet e körből nem mutathat elő literatúránk,« — böles ember, minő Fáy András volt, annál kevesebbet adhatott, mivel ez a nagy dicséret sajátlag semmitsem mond, akkor még litteratúránk e körből (a társadalmi regényből) se jobb, se rosszabb terméket nem mutathatván föl, miután a »Bélteky-ház« volt e kopár mező legelső terméke.

Az, hogy nálunk a társadalmi regény ily későn kezdődött, sajnós ugyan, de természetes. Nemzetünknek, mely mindig fogékonyabb volt a közélet, mint a kedélyvilág jelenségei iránt, folytonos harcok közt, gyászban és dicsőségben töltvő életét, kevés nyugalma volt arra, hogy a mindennapi élet folyása fölött böleselmi szemlélődésekbe merülhessen. Még hittani tevékenysége sem volt más, mint folytonos zaklatott harc. Ekkép, a mily mértékben kifejlődött érzéke a vitézi dicsőség és történelmi nagy tények iránt, épp oly kevés figyelemre méltatta a kedély és szívetet, a kis világ esőndes, de tanulságos folyását. Volt egy romantikus szellemű nagy epikusunk: Zrinyi már akkor, midőn az előtte háromszáz évvel élt Bocaccio novelláiból alig esett egy mag hazai irodalmunk mezejére.*) Csak a mult században kezdtek nálunk olvasni regényt, midőn Haller László Fenolont, Mészáros Ignác pedig Menander »Kártigám«-ját meghonosíták. Bessenyei aztán megkísérlé e műfajt is megteremteni, hanem

*) Istvánfi Pál »Volter és Grizeldisz«-e (1539-ből), melynek tárgya Bocaccio »Decameron«-jában is előfordul, Petrarca latin dolgozata után készült.

az ő »Tarimenes utazása« nem jelent meg, valamint a Kármán »Fejvesztés«-e is csak töredék maradt, míg a »Fanni hagyományai,« ez ékesszóló meleg próza, nem más, mint lyrai érzelmrajz, egy érző szív naplója. Az első író, ki az ürességet igyekezett betölteni, — noha csak egy másik ürességgel; Dugonics András volt, írva történeti regényeket történeti fölfogás és igazság nélkül, de legalább lelkesen rá szoktatva a közönséget, hogy a régi magyar korok »megvilágosításában« gyönyörködjék, s egyszersmind fölbresztve és táplálva a nemzeti önérzetet. A társadalmi élet festéséhez azonban nem nyult. E föladat a mi századunkra maradt, mely azonban szintén csak lassan fogott hozzá. Dugonicsnál csaknem egyszerre lépett ki a jókedvű »lovag generális«: gr. Gvadányi, az ő vig eposzaival, jobban mondva verses regényeivel: »Egy falusi notáriusnak budai utazása« (1790.) és »Rontó Pál«-al, (1793.) melyek, valamint a Fazekas Mihály »Ludas Matyi«-ja és Csokonai »Dorottya«-ja, bizonyos tekintetben előzményeit képezik társadalmi regényírásunknak, mert majd minden irodalomban verses román előzte meg a prózára tért társadalmi regényt, mint például nyugaton, a XIII-dik század közepén, Guillaume de Lorris »Roman de la Rose«-a az utána mindjárt kifejlő s prózában írt »Amadis-román«-okat.

Nálunk a fejlődés nem ment ily gyorsan. A mi költőink és közönségünk e század két első tizedében is főleg a történelmi iránt bírtak élénk érzéssel. Ennek tulajdoníthatjuk azt is, hogy már 1819-ben, midőn a vigjáték még csak első csiráiból bontakozott, termelt egy oly történeti szomorujátékunk: a »Bánk bán,« mely maig is színirodalmunk legnagyobb dicsősége. Maga Kisfaludy Károly, ki hivatva volt a komikai téren eredeti ösvényt törni, 1809-ben a »Tatárok«-kal kezdé színirói pályáját, s csak egy évtized múlva fogott a vigjátékokba, melyek az ő tehetségének fényét és irodalmi érdemét bizonyára sokkal tovább és méltóbban fogják fentartani, miut történeti színdarabjai. Az pedig, hogy vig beszélyeket is írt, (Tollagi Jónás viszontagságai sat.) még később volt, midőn a megindított »Aurorák« mind jobban éreztették a beszélyírás szükségét.

Az irodalom a kor szükségöinek és hangulatának tükrö

lévén: elmondhatjuk, hogy boldog volt a nép, mely hamar frigyét kötött a vig muzsával. Ha Angol- és Franciaország regényeiben és szinpadain már a régibb századokban legtöbb igazi vidámság nyilvánult, oka az, mert voltak derült, nyugodt hosszú korszakaik, s hatalmukat és életüket még a viharok idején sem felthették. Másként vala ez nálunk. Kockán forogva nyelvünk és egész fajunk sorsa: a vigra, tréfára nem lehetett sok kedv, s a nemzeti önérzetet, büszkeséget a dicsőség nagy képeivel kellett ébresztgetni, a komolyság erős hangján. Ekkép a mi költőinknek, ha uralkodni akartak a kedélyeken, egyszersmind szolgáltniok kellett a kor politikai törekvéseit. S ez az oka, hogy koronkint oly fölösen vegyült költészetünkbe a rhotorika, s elbeszéléseinkbe a didaxis.

Akkor, midőn Fáy András föllépett, hogy előbb a vig beszély s aztán a társadalmi regény mezején utat törjön, világszerte egy új modor kapott lábra a regényírásban: a *tendéncia*. Ezt még a nagy forradalom előtt Rousseau kezdé, ki nem csak a sentimentalismust vitte be — Göthével majdnem egy időben — a regénybe, hanem az irányzatosságot is. Az ő »Nouvelle Heloise«-a sociális kérdéseket fejteget, a természetet s annak örök jogait; »Emil«-je pedig egészen paedagógiai regény. A sentimentalismusbau aztán volt egy jeles követője: Bernardin de St. Pierre, a »Paul et Virginie« költője; de már a tanregény csak jóval később nyithatott új iskolát, miután a nagy forradalom viharai földúlták a világot, eszméi pedig mintegy új arcot adtak az emberiségnek. Az új társadalom és politika fölötti eszmélkedés hozta létre ez új fajt, mely ma teljesen uralkodik a regény mezején, miután a társadalmi eszmék incarnatióját adja, ennek köszönve nagy sikereit és széleskörű hatásait.

Fáy — saját korának szükségéhez képest — ott kezdte nálunk a társadalmi regényt, hol más nagy nemzetek írói végezték. Átvette a formát, mely kedvező volt ezéjaira, de nem utánozta a tartalmat. Ő is nevelési regényt írt, de semmiben sem hasonlót »Emil«-hez. Más tekintetben pedig csaknem szélső ellenzékét képezte ama szellemnek, mely az ő ifjui és férfi-korában a kapós külföldi regények egyik fődivata volt: az érzelgésnek és érzékiességnek. Általában ő

mindig megóvta önállóságát, anyagát nem könyvekből, hanem az életből merítve. Bizonyára ő rá is élénken hatottak külföldről kapott írók és eszmék, mert végre is az irodalom egy természetszerű fejlemény láncolata, melyben az egyes szemek nem egyformák ugyan, mint valami mesterségesen készített láncban, hanem különfélék, kisebbek nagyobbak, mint a bérczhullámszat egyes csúcsai; de bármily magas is egyik-másik csúcspont, szükségszerű kapcsolatban áll a többivel s mintegy következése a kisebbeknek. Külhatásoktól még a legeredetibb költő sem óvhatja meg magát, s nem is volna jó, mert teljes elszigeteltsége annyi lenne, mint öncsorbitása. Néha egy rokonszellemű író, máskor lábra kapott nagy eszmék és irányok áramlata hat jótékonyan a nagy elmék fejlődésére; a fő szükség csak az, hogy a mit az író külről kap, magába olvassza s a fölvett elemre saját egyénisége bélyegét nyomja. Így tett Fáy András is, s ezért nincs műveiben sem utánszó, sem csempészlet. Pedig nála sokkal kiválóbb regényírók is mily könnyen estek az utánszó hibájába. Például Lesage és Smollet utánszó »Don Quijote«-ot, Richardson a »Pamela« alap gondolatát igen valószínűleg a Marivaux »Marianne«-jából kölcsönöz; továbbá Németország első társadalmi regényeinek egész sorozata nem egyéb, mint az angol Richardson regényeinek másolása, s maga Hermes, ki valódi nemzeti elemeket először vitt a német társadalmi regénybe, szintén csak a Richardson követői közé tartozott.

Nekünk meg lehet az a büszkeségünk, hogy irodalmunk ez ága, ha sokkal később is, de egyszersmind önállóbban, eredetibben kezdődött. Oly író kezdte, kinek működésében főszempont vala: az irodalom és élet kölcsönhatásának szüksége, s ki tanult ugyan másoktól, de mindig magából merített.

Ahhoz, hogy kiválólag a magyar társasélet rajzolója legyen, benső tulajdonai és külső körülményei egyiránt járultak. Első tanítója — Gellei József, — oly ember volt, ki Robinsont fordítván, tanítványával bizonyára korán megkedvelteté az elbeszélések vonzó formáit. Családjának mind a két ágán előkelő nemzetséghez tartozván, (anyja zempléni

Szemere-leány volt,) a társasélet, ősi tűzhely kedélyes és változatos jelenetei közt nőtt fel. Iskoláit különböző városokban folytatta. Ekkép hamar megismert sok embert és sok viszonyt. Felváltva élt falun és városban, résztvett az előkelők ünnepélyeiben és a nép mulatságaiban. A közélet mezejére lépve, szolgabíró volt hét évig s utóbb diétai követ egy darabig. Szóval, széles összeköttetése érintkezésbe hozta mindenféle réteggel, s miután öber figyelme, fogékony szelleme, bölcselkedő hajlama és érett elméje volt, korán szerzett gazdag tapasztalásokat. Mindazáltal írói első föllépése után éppen egy századnegyed múlt el, míg végre megkisérlé egy nagyobb regény keretébe önteni élményeit és gondolatait.

Miután írói munkálkodásában jellemző fokozatosság van, nem lesz tán érdektelen röviden vázolni mindegyre jobban szélesedő működését, addig a terjedelmes regényig, melyen épp a nagy kolera idején dolgozott, egészen rajta csüggve s oly szakadatlanul, hogy családja és ismerősei alig tudták megfogni: mint írhat folyvást annyi nyugalommal, az izgalom, félelem és gyász e sötét esztendejében!

Az ő legelső könyve az 1807-diki »Bokréta« volt: költemény és mesefüzér, úgy szólván gyermekkori termékek, de köztük már mégis néhány meglepően érett gyümölcs. Mestere: Kazinczy Ferencz, kinek e könyvet ajánlá, a jóakarát komolyságával figyelmezteté őt a hibákra és a szükséges tanulmányokra. Az ifjú tehát komolyabban látott a dologhoz, s második szépirodalmi kötete: a »Fris bokréta« csak tizenegy év múlva látott napvilágot. Ebben van »A különös végrendelet« című novella, mely így kezdődik: »Csörgey tanácsos egy nagyot präsidentet és meghalt.« Nem tudjuk, a közönségre mily hatást tett e kis mű, de annyi bizonyosnak látszik, hogy minden kedélyes olvasó kedvét lelhetette ez eredeti hangú elbeszélésben, melynek első két lapján mindjárt két-három alak elevenedik meg: a nyugalmazott ezredes, s hamar förmedő, de jószívű vén katona, ki anyyira nem állhatja a német ruhát, hogy rendesen »frak« szóval káromkodik; az öreg Margit kisasszony, ki kedves ölebének sikoltására tör ijedten elő, s a doktor, ki belépve az oldalszobából, hol »Don Quijote«-ot olvasá, lehetlennék tartja, hogy az ő

patience meghalhatott volna, miután ő még két egész hónapot adott neki. A mese is eredeti, érdekes. A boldogult tanácsos végrendelete ugyanis Károly fiát az alatt a föltétel alatt teszi általános örökössé, hogy három év alatt házasodjék meg s oly nőt válasszon, ki vagy szép legyen, a nélkül hogy hiú volna, vagy gazdag, a nélkül hogy gögösködnék, vagy tudós, a nélkül hogy azt fitogtatná. Az ifjú nekilát tehát mátkát keresni, megfordulva családoknál, a híres mádi bálban, ajhelyi tisztválasztáson, sat., de hiába, mert szépet nem talál hiúság, gazdagot sem kevélység s műveltet sem kérkedés nélkül. Busúlni kezd tehát, miután az elsőben annyi a szép és jó tulajdonság, hogy azok mellett azt a kis és természetes hiú vonást bizony még lehetne böcsátani. Nem sokáig kell azonban busúlnia, mert eljő a végrendelet függelékének felbontási ideje is, s e függelékben a tanácsos, (ki három feleségét rosszul választá, maga pedig igen türelmetlen volt a hibákkal szemben,) fölmenti az ifjút a föltétel alól, melylyel úgy is csak arra kívánta vezérelni, hogy ne ábrándokkal lépjen a házasesletbe, hanem ismerje meg a nők emberi hibáit, melyek ott vannak a kitünő tulajdonságok mellett is, s melyeket okos embernek el kell nézni; különben pedig Károly házasodhatik tetszése szerint. Meg is teszi, s elveszi az először kiszemelt szép leányt, ki nagyon szeretetreméltó és csak kissé hiú. Ez elevonségtől sugárzó elbeszélés annyira nem »vékony kísérlet,« hogy ha benne a lányok hibái valamivel művésziebben volnának rajzolva, bátran kérdehetnők: melyik nemzet társadalmi beszélyirodalma kezdődött ily érdekes és magvas munkával? Mert már ez is iránymű, csak hogy reflexiók, fejtegetések s körülményesség nélkül. Éléken tűnik fel azonban benne e derült moralista főeszmeje: a nevelés gyökeres reformja, mint első szükség, mint nemzeti jövőnk alapja. Csörgey tanácsos ugyanis a »különös végrendelet«-ben »egy nő nevelő intézetre némi alapúl, reménylén, hogy több lelkesek is elősegítendik idővel alapítását, hogy tízezer forintot, oly kikötéssel, hogy abban, eltérve legtöbb nőnevelő intézeteinktől, himzösen, zongora és guitarre-pongetéson, tánczon, divati öltözködésen, hajfodrozáson s franczia tört petyegésen kívül, a leánykák főképpen arra vezéreltessenek, miként lehetzenek

idővel jó nők, házi asszonyok és anyák;« a férfienemet illetőleg pedig, szintén tízezer forintot alapít oly tanítóra, ki a többi iskolákat befejezett ifjaknak, — az ó és új philosophia szórészálhasogatásain kívül — az élet philosophiáját tanítsa, mert első és főtudomány: »élni tudni a világban.« Tehát az első vig magyar novella alapos nevelést sürget a nőnek s gyakorlatit a férfinak. Azóta ötvennégy év mult el, s maig is sürgetjük amazt és csak most fogantatosítjuk emezt!

E beszély megjelenése előtt két évvel, 1816-ban, Fáy András már kiadott egy művet »A nevelés két nevezetes hibáiról.« Átalában kora ifjuságától kezdve egész nyolczvanadik éveig, midőn elköltözött a földről, összes működésének vezérfonala a nevelés javításának sürgetése volt. Ő sok száz meg száz emberen látta maga körül, hogy »életünk nagyobb része csak az elhibázott nevelés foltozgatásaival telik le.« Éléken és igen korán érezte továbbá, a mit b. Eötvös néhány év előtt monda: hogy nemzetünk jövője kultur-kérdés. Egy idegen látogató herczeggel is azt mondatja a »Bélteky-ház«-ban: mily sok válhatik e népből, mely az ázsiai komolyság és európai könnyűség vegyülete, ha állény és utánzás helyétt valódi fényt, műveltséget és »szellemet kap. A »Bélteky-ház« egy másik alakja, a »soptemvir« szerint pedig: »Hazánk egy deli hajadon, kinek fürtjeit, köntösét megbolygatá a vihar, s kinek öltözködésre még tán idő sem vala engedve; de a test ifjai erőben, tavaszi virulatban diszlik s csak idő és öltöző asztalka hiányzanak neki, hogy Európa több gálás dámái közt méltó ülést foghasson.«

Szóval, a mennyire érezte ő a multak hibáit, szerencsétlenségét és a jelen hátramaradását, épp annyira bizott a nemzet jövőjében.

Ez okozta, hogy a költészet legkomolyabb ágát: a tan-költészetet választá, de azt egyszeremind a hit és remény egész mosolygó derűjével árasztotta el. Semmi zordság, semmi keserűség nincs e komoly és szeretetreméltó bölcsben. Emberi marad, igazságos és szelid, még a bűnökkel szemben is. »Bíró! — mondja egy regényében előforduló emlékkönyvben, — midőn halálos ítéletet mondasz ki, ám borul-

jon a gonosztevő ellen haragba egyik szemed, de könybe szá-
nakoztástól a másik. Különb fogtál volna-e lenni te, ugyan-
azon körülmények látatlan, homályos szövődékeiben?»
Benne korán kifejtett annak érzete, hogy az emberiség hi-
báin csak az javíthat valamit, ki az emberiséget szereti. Saty-
rájában is a szeretet melege sugárzik. »Mosolygom — úgy
mond meséihez írt élotrajzában, — orr és bajusz alól a ki-
sebb bohókat, sőt kacagnom a nagyobbakat, ha fegyvert nem
villogtatok, lehet-e tilos? Karczolások csekély sebek; halá-
los dőfésekhez pedig sem épém, sem fegyverem!» Mind-
a mellett kedélyes satyrája mindig tele van éllel. Bécsben
1820-ban megjelent meséihez, melyeket Pesten nem enged-
tek kinyomatni, írt egy »ajánló levelet,« mely mutatja, hogy
mily magas és komoly írói önérzettel bírt. Akkoriban általá-
nos szokás, igen sokszor a kényszerűség szokása volt, hogy
a könyveket »nagyfelkü« maccenásoknak ajánlák. Ő a
»nagy májú lud«-hoz ajánlá meséit, mondván: »az én mace-
násom nem a rendes maccenások közül való, kiknek a nagy-
lelkű nevezet oly természeti epithetonjuk, mint koromnak
a fekete. Ő szegény, — ilyenek pedig ritkán van nagy
lelke, — de elég az, hogy nemzetsége régi zsirnevelő familia,
s hányan nem tömetik magukat szüntugy, mint ő, s holtuk
után legfőlebb is csak azzal használnak, hogy megszűnnek
emészteni.« Mennyi gúny a hízogó irék és érdemtelen mac-
cenások ellen! Általában mindig erősen fejező ki magát, mi-
dön az írói állás méltóságát hozta szóba. »Óhajtjuk — úgy
mond, — hogy honi iróink hagyják inkább tollseprőnek azt
a tollat, melylyel az unalomnak, napnak és sajtárusnak írnak;
de több részvétet, kincset és borostyánt vívhassanak ki ma-
guknak azokkal, mikkel hont és kort emelnek.« Káray, regé-
nyének amaz alakja, kinek ajkába adja legtöbb elmélkedé-
sét, az oly írókra, kik alkalmi versezetekkel szemtől szemben
hizelegnek, s csuszó magasztalásokkal csorbitják önmaguk-
ban az írói és »isteni művészetet,« megjegyzi: »én azt óhaj-
tánám, hogy tudósaink, művészeink, bírt kincsökre, mit rang
nem adhat, pénz nem fizethet, kevélyebbek lennének a csu-
pán rangosak és pénzesek iránt, kik ezekben mindent birni
vélnék.« Az »Érzelgés és világ folyása« című elbeszélésében

pedig, »egy untalan maccenás vadászaton kószáló versgyártó«
alkalmi üdvözlő versezetére így hangzik egy talpraesett
őreg úr kritikája: »Tengeri vést, hegynyi hullámokat, tört
hajót és árbocot ír le, pedig tudom, tengert nem látott soha.
Hát azok a sok pogány istenek mit keresnek magyar üdvöz-
lésben? Némely költőink olyanok, mint az oly szobafestő, ki
mindig kínai és amerikai fákat, madarakat festget szo-
báinkban, tudván, hogy azokat természetben egyikünk sem
látta soha, s így szemére nem lobbanthatjuk, hogy nem találta
azokat. A műzsák e szutyongatása, ez a sok mythologiai név,
érthetlenség és dagály éppen olyforma jelenségei a költői
lángnak, mint nagy bajusz, sarkantyú és más nemzetek rová-
sára nemzetünk magasztalása a valódi magyar szívnek.«

E jellemző sorok eléggé mutatják, hogy Fáy úgy gon-
dolkodott az íráságról, mint az a humorista, ki mondá:
»minden ember nem lehet író, de az szükséges, hogy min-
den író ember legyen.«

A mese terén, mely nálunk egy idő óta lenézett és
elhanyagolt műfaj, míg a sokkal gazdagabb irodalmú fran-
cziák akademiája csak nem oly rég tünteté ki nagy ju-
taloppal a közelébb elhunyt Laehambaudie szép meséit,
— Fáy András számtalan általános emberi igazságot és
sok fajvonást tüntetett ki találó parabolákban, élénk apologok-
ban, aphorismikus történeti képecskében. Petz Lajos nem
ok nélkül sietett azokból német fordítást adni. Csak az a kár,
hogy Fáy a tanulságot gyakran ott is igen szükségesnek tar-
totta megmagyarázni, a hol ez fölösleges, és hogy a mesék
ninesenek versformákba öntve, melyek maradandóságukat
jobban biztosítanák. E mesék azonban így sem avultak el, sőt
mintha csak nagyrészők napjaink gyarlóságaira irattak volna,
sokszor eszünkbe juthat a gazda, ki úgy irtja a gyomot, hogy
a kalászkok magvait is kipergeti; a varjú, mely a szent kép tete-
jén azt hiszi, hogy az emberek előtte emelik meg kalapju-
kat; a kakuk, mely noha más madár fészekébe rakja tojásait,
még is a madáriak helyes fölneveléséről predikál; a halak,
melyek csak akkor kezdik a testvériséget érezni, midőn egy-
formán a hálóba kerültek; az orosz lán udvarában nagy polczra
jutott kutya, mely legjobban morog a pártfogásért járó ku-
tyákra, így akarva feledtetni, hogy ő is ebből a fajból való; a

paripa, mely kevélykedik, noha szájában zabla, hátán nyereg van; a macska, mely halászni akar, noha a viztől fél; a csiga, mely a tisztválasztáson kengyelfutóságot kér; a varjak, melyek azt végzik, hogy a jövő gyűlésen végzenek; a gólya, mely azt hiszi, hogy ő hozta vissza a tavaszt, noha őt hozá a tavasz; a meddő jegenye, mely magasságából lenézi az alacsony, de drága gyümölcsű szőlőtőkét; a kakuk, melynek mindig a maga neve van a szájában; a kis mopsz, mely azért ugat, mivel ugatnak a nagy kutyák is, s azt hiszi, azok csak nem teszik ok nélkül; az ökör, mely magas polczra szeretne jutni, holott egyebe sínes, mint vaskos nyaka s izmos szügye a járom alá; a madárgyülés, mely föl se veszi a kis ökörszem okos indítványát, mivel csak egy kis madártól ered; a fogatlan róka, mely lemond a csinyekről, a szükségből erényt csinálva; a kéményseprő, mely szentül hiszi, hogy tiszteletből térnek ki előle, s nem azért, hogy be ne piszkolják tőle magukat; a daru, mely messze égélj alá buzdítgatja a kis madarakat, holott nincs erős szárnyuk ily nagy uthoz; a magevő madarak, melyek azt hiszik, hogy ha a természetes tűzokról örökké azt csicseregik: ime a madarak királya, rögtön azzá is lesz a sas fölött; a kutya, mely csak azért harapja a kocsikereket, mivel az folyvást halad; a róka, mely az állatország közjaváról szónokol; a csacsi, mely épp azért becsüli sokra a maga eszét, mivel az csekély; a fiatal daru, mely az öreg helyére kíván állni vezérnek, míg nem utójára is be kell látnia, hogy a vezérletre nem elég a tűz, mert ahhoz hosszas, türelmes munka kell, sat. Mind a képek leleménye oly élénk, mind az életigazság oly valódi e mesékben, hogy magunkat szegényítjük, ha kiejtjük a forgalomból. Nem oly termékek, melyeket »ugyanaz nap szüli és temeti.« Quem dies vidit veniens superbum, Hunc dies vidit fugiens jacentem, — mint maga idézi a mesék egyik előszavában, szerényen kérve könyvkötőjét, hogy halhatlansítsa meg meséit, vagyis toldja meg életüket néhány évvel, erős kutyabőrbe kötve, nem féltve őket az emberek ama hiú kevélységétől, hogy kutyabőrükre elbizzák magukat.

Noha ezélmra a mesék és beszédek ezuttal csak annyiban tartoznak, mennyiben mintegy lépesőket képeztek az

ő legnevezetesebb elbeszélő műveikhez: a »Bélteky-ház«-hoz, nem állhattam meg, hogy ne szóljak valamit róluk, miután ép oly becses termékei félszázadelőtti irodalmunknak, mint a mily hű tükrei írójuk szellemének, a miután ezeket is csak úgy elfeledték, mint elbeszéléseit.

A mesék megjelenése után két évvel, 1822-ben írta az első »Auróra« számára az »Elkésések« című rajzot, melyben egy nőtlén embert fest, ki megunta magányos állapotát, mert hiszen a nőtlén ember »csak páratlan koztyú;« s megunta gazdasszonya zsémbjét, sat, s midőn egy feldölt kocsi fehérépe kedvesen népesíti be kastélyát, eltökéli, hogy megnősül, de mindenütt, a hol kopogtat: elkésik. Ez élénk műcompositiójának igen lényeges hibája az, hogy a rokonszenves vonásokkal rajzolt hős végre teljesen eltörlődöttünk, midőn utójára egy koros nőt akar elvenni — pénzéért, s midőn megtudja, hogy e nő elpredálta pénzét, onnan honnan nem késsik el, egyszerűen megszökik. Kétségkívül e szembetűnő botlás volt az oka, hogy a mű az »Auróra«-ban, (hol a kritikát lelkiismeretesen gyakorlák,) bizonyos »körülmények miatt« nem jelenhetett meg, hanem csak az 1824-ben kiadott »Kedvesapongások« című gyűjteményben látott napvilágot. Ugyanott jelentek meg »A régi pénzek«, e maig is előadható vigjáték, melynek zsupori Kardosa, Orsolyája, Vig Ferije, koldusai élettéljes alakok, dialogjai pedig sok helyen el nem avult elmésségtől pezsegnék; továbbá »A hasznosi-kínesezés« című elbeszélés, mely egy tréfás furfangot fest: hogyan szedik rá a verebélyi fogadóst, e babonás németet, ki Lonesi lányát, e magyarrá lett, kedves fiatal hajadont nem akarja nőül adni a derék fiatal jegyzőhöz, noha a fiatalok nagyon szeretik egymást; s az »Érzélgés és a világ folyása« című nagyobb elbeszélés, melynek tartalmában annyit ölelt föl az életből, hogy már e munka is körülbelül egy kis regényt képez. Husz levélben van írva, s két barát sorsát festi. Az egyik hajlandó az érzélgésre, melyet ez ép kedélyű író mindig a lélek egyik kártékony betegségének tartott. »Olyanok az érzélgők — úgy mond — a világban, mint azon generálok, (a tábornok szó akkor még nem létezett,) kik szép csataterveket tesznek föl a papírra, de a csatamezőn rende-

sen elvesztik azokat. « A mi érzelmünket is, ki a falu és természet magányában élve, nem tesz föl roszt az emberekről rászedi egy képmutató kalandornő, s a sebet, melyet szívére vág, csak később gyógyítja meg a másik jó barát nővére: egy igen rokonszenvesen festett, kedves fiatal lány. A másik barát ellenben szereti és élvezi a silágot, Pestre megy, (hol »hány reményadó fia a hazának nem hullatja el élte virágleveléit, úgy hogy gyakran csak a silány kóró kerül bába,«) s a nagy városban egy kis hamarlobbanó szerelmi lángon kezdi, s aztán féltékenykedéseken, gyötrelmeken át jut kedveséhez, a ki neje lesz. Az ellentét jól van felállítva, de nincs keresztül vevő, mert az érzéssel szemben nem áll erős érzés. A compositió, mely Fáynak nem volt erős oldala, gyöngye; de a részletek élénkek, s az itt már nagy tért foglalt reflexiók igazak. A világ egyszerű folyásából sok hü és mulatságos képet kapunk. Senki sem olvashatja mosolygás nélkül, midőn a szánka épp akkor dől fel, midőn a pesti ifjú nagy előkészüldés után bele vág a szerelmi vallomásba. Az epizodikus alakok közt is van egy pár törül metszett tipikus példány, többi közt Misi, a völegény, »egy növényéletű, érzéki fogalmakon szorongó,—boldog ember, ha úgy akarjuk,—ki csak azért néz az égre, hogy az időjárást lesse, csak azért él békében a világgal, mert a perlés, bajlakodás nyugalmat bont, étvágyat ront, csak azért nősül, mert apja, nagyapja is azt tevő s mert a ház gazdasszony nélkül nem lehet.« Vagy az ép kedélyű Mendey bátya, ki gyakran oly körmönfontan tudja magát kifejezni, s ösesét biztatja a lakodalomra, mondván: »több jó ember (legyen,) mint étel, több jó kedv, mint fény,« sat. Csak az a kár, hogy az alakok életteljesebben vannak bemutatva, mint a hogy a cselekvény folyamában ők maguk mutatják magukat. Ezért írónk inkább is a portrairozásban erős, mint a valódi jellemfestésben, mert tendenciákon csüggyve, személyeit néha úgy használja, mint kirakókat, melyekbe böles nézetek és aphorismáit helyezi. Ez aphorismák azonban mentek minden pedánt nehézkességtől. Néha igen találó képben nyilvánulnak, például: »a ki nagyra születvén tunyán hever, hasonló a jégenyefához, mely magasra vonul ugyan föl, de sem árnyékot nem nyújt a vándor-

nak sem gyümölcsöt a gazdának.« Máskor egy rövid megjegyzéssel fordul az előítéleteknek, például, midőn egy nemes ifjú csekélyli magához a pesti órás lányát, így szól: »az ő negéd, (családi büszkeség,) csekély pótlék egy szerelem feláldozott boldogságaért.« Vannak jellemző észrevételek, melyek—fájdalom!—maig is valók a körülünk folyó életben. Többi közt a fővárosba érkezett ifjú írja barátjának: »Pesten német fogadósoknál ügyes pénzhalászást, magyaroknál ügyetlen jószívűséget találtam.« Ugyancsak Fáy volt az, ki noha előkelő család sarja, először irt apologiát a kézműves élet hasznáról és elégteltségéről. A »Felső Magyarországi Minervá«-ban 1825-ben jelent meg »Mire szántam a fiamat« című elmefuttatása a különböző életpályák fölött, melyet ő »bohózat«-nak nevezett, talán a rajz részint derült, részint csipős hangulata miatt. Egy apa monologja ez, ki elmondja, mért nem akarja, hogy fia tisztviselő, orvos, gyógyszerárús, földmérő, kereskedő vagy művész, legyen. »Költő se legyen — úgy mond, — kivált ne magyar! hogy műzsája szárnyas lovon járjon, maga gyalog; hogy minduntalan a maecenásokat kiáltozza, de szava kiáltó szó legyen a pusztában,« — hanem legyen *kézműves*, mert »csak egyedül a kézműves áll az arany középszer boldogságának közepette.« E rajz oly időben jelent meg, midőn kivétel nélkül minden hétszilvafás nemes örök-szegyennek tartotta volna családfájára nézve, ha fia gyalut fog a kezébe. Fáy, kinek jóval több szilvafája volt, ez előítélet ellen szállt ki, magasztalva az iparos élet örömeit s rövid, éles vonásokban mutatva ki az uriasb, tehát keresettebb életpályák árnyoldalait.

Abban az időben, midőn e rajz megjelent, lépett a közélet mezejére gr. Széchenyi István. Képzeltető, hogy az az író, ki a társadalmi reformok szükségét oly mélyen érezte, mily örömmel üdvözlé e nagyszellemű reformert, ki harsányan fűtt a haladás Oberon-kürtjébe, hogy megmozduljon mindenki, s a ki egy nagy ténynyel kezdte meg pályáját, azzal, melyet különösen akadémiánk nem fog olfelejthetni soha.

Sajátszerű azonban, hogy épp ez idő első mozgalmi közt Fáy András nagy elkanyarodást tett addigi irányától, mintha érezte volna, hogy most már — fajunk biztosítása s

nemesb kifejtése érdekében — van ember a gáton, s ő valami egyebet is tehet. 1827-ben írta a „Két Báthory» című szomorújátékot, noha írói természetének legkevésbé volt erős oldala a művészi formaérzék, a pathosz és szenvedélyfestés, a szomorújáték e leglényegesebb kellékei. Nem is tett második kísérletet e nemben, hanem visszatért a tanköltészethez, s ugyanakkor, midőn a »Hitel« igéi felrázták Magyarországot, hogy a korszellemhez szabja törekvéseit, dolgozzék, művelje magát és haladjon: Fáy, ki már másfél évtized óta hinte a mese és elbeszélés köntösében ez eszméket, újra a végett ragadta föl tollát, hogy a szépirodalom útján hangoztassa ugyanazt, mit Széchenyi, — ki Kossuth akkori szavai szerint: »korának nyelve lett« — a politika terén oly nagy erővel hirdetett.

Ha vizsgálat alá vesszük a kor keretét, melyben a »Bélteky-ház,« ez első magyar társadalmi regény, létre jött: egy csöppet sem fogunk megütközni hibáin, melyek ugy szólnán az idő szükségéből eredtek. Sőt azt fogjuk mondani, hogy e műben az író hibái egyszersmind az ember érdemei. A hatalmas szózat, mely által Széchenyi a lángész lelkesedésével hirdette, hogy »sokan azt mondják: a magyar volt, én azt hiszem a magyar lesz:« alapigéje lett a fiatal Magyarország törekvéseinek. »Soha eszme — írja Kemény Zsigmond — nagyobb benyomást nem tőn a kedélyekre.« Tiltakozás volt ez ama lankasztó közvélemény ellen, hogy a »magyar dicsősége a multban van s híre Mohácsnál elenyészett.« Ő »a historiát megkiesinyíté, hogy a multból elvett súlyt a jövőre vesse.« Fáy nem lephette meg ez eszme és törekvés, miután ő azelőtt sem a történelem dicsőségén, hanem a jelenkor föladatain csüggött, egyik alakjával azt mondatva: »Szerencsétlen gyarlóságunk, bámulni mindenkit, ki zajt, lármát tőn a világban és nem a nemes, hanem a nagy következményű tetteket csodálni; hizeleg e gyarlóságnak históriánk is, mely hívebb a merész vétekhez, mint a szerény erényhez, hívebb robajos pusztításokhoz, mint szelid jóltevőkhez.« De a történeti multakon való büszke édelgéstől csak Széchenyi erős hatása téríthet el a szép-elméket. Ekkor a »régí dicsőség« éneklői is, köztük Vörösmarty, a jövő reményeihez for-

dultak, s a szellemeket ama hajnali friseség szállta meg, mint egykor az »igéret országa« előtt. A történelem dicsősége elé egy új tér kerekedett: a nemzeti társadalom szüksége. S esoda-e, ha ez időben jött létre, a mi oly régóta hiányzott: a társadalmi regény, s esoda-e, ha az oly formát és tartalmat kapott, mely jobban megfelelt az időszak követeléseinek, mint a művészet örök szabályainak?

A »Bélteky-ház«-nak ugyanazon eszme szolgált alapul, a mit Széchenyi kimondott: Magyarország lesz! Fáy is, mint Széchenyi, a nemzet fiatalságán kívül semmi egyéb biztatóra nem talált a jelenben, hozzá fogott tehát egy tauregényhez, mely az ellentétek sokaságát mutassa föl a családi és közéletben, s ez ellentétek közt első sorba helyezett egy apát- és fiút, amabban az ősi-előítéleteket és sallagos magyarkodást, emebben a korszerű törekvéseket és bölcs hazaszeretetet rajzolva. Az, hogy igen is sok eszmét és tárgyat karolt föl, hátrányára vált a regénynak, de szüksége volt rá a kornak, mely annyi mindenben hátra maradt. Műbölcsészek érdekesen fejtegették, hogy a cselekvény egységének szigorúbb megtartásával lehetlen volna: a regényirónak a nagyobb politikai és társadalmi eszmék fölött uralkodnia. Valóban sem Dickens a »Bleak-house«-ban nem tüntethette volna ki a hosszúság és parókás törvénykezési rendszer átkait, sem Beecher-Stowe asszony a »Tamás bátya kunyhója«-ban nem írhatott volna a rabszolgatartás ellen oly megrázó hatású könyvet, ha szigorúan megmaradnak a mese egysége mellett. A politikai irányeszmék, korrajzok, a különböző társadalmi viszonyok és állapotok élethű s művészi visszatükrözései körülményességre kényszerítik a regényirót. Fáy nál is tehát, nem csupán az alkotó erő hiánya, hanem egyszersmind a keze alá vett anyag természete szülte a művészi szempontból mindig elítélendő két nagy hibát: a compositió lazaságát s az előadás nehézkességig menő körülményességeit. Ha oly művész lett volna, mint a mily finom észlelő és kedélyes philosoph, ha oly élénken érzé vala a művészi alkotás törvényeinek kényszerét, mint kora és nemzete szükségeit: akkor főeszméjét bizonyára erősebben domborítja ki s nem gyöngíti a mellője csoportosított eszmék halmazával, s egy alapgon-

dolatot — annak képviselőivel együtt — nagyobb következtességgel visz ki, példányul választva kedvenczét: a »Don Quijote«-ot, hol szintén »biographikus egyvelegből« vált hatalmasan művészi alkotás, a hős következetes festése, a központ és arányok művészi megtartása s a hangulat mesteri keresztülvitelo által, daczára a fölös epizódoknak s a részletek túlbővítésének.

De Fáy András, kinek úgy szólván gyermekkorá óta főszempontja volt az, hogy írói pályáján hasznos legyen, e könyvben is inkább akart jó tettet követni el, mint hibátlanul jó regényt írni. Tanulságokra törekedett jobban, mint emótiókra. Oly korban, midőn az időszaki sajtó még csak pályáiból bontakozott s a könyvnek sokkal élénkebb hatása volt az életre, mint a hírlapnak, egyesíteni iparkodott azt, mit ma a regény, röpirat vagy hírlap különvált uton, bár sokszor egy ezélra teljesítenek. Mindamellettt noha a »Bélteki-ház«-ban mindenesetre több az elme világossága, mint a phantasia teremtő melege, nem tartom e regényt, — mint jeles emlékbeszédében Tóth Lőrincz, — »csupán keretnek,« melybe egy böles ember rakta le a közügyek és életkérdések fölött szerzett tapasztalatait és tanácsait, mert e keretben valami egyéb is van még, nevezetesen nagy darab igaz magyar élet, tősgyökeres alakokkal és hű rajzokkal, melyeknek élénk és természetes színei maig is az életteli frisségével bírnak.

Ha előadom e regény tartalmának vázlatát, annyira röviden, a mennyire csak lehet oly münél, melyből a mi kötetgyártó korunk legalább is nyolez füzetet állított volna ki, azt hiszem, mind előnyei, mind hiányai maguktól fognak kitűnni, sőt tán az előadás és hang is, miután lehetőleg használni fogom az író kifejezéseit.

Bélteki Mátyás gazdag, árva fiú, ki nem igen lelkiismeretes gyámjának fölügyelete alatt serdül föl az ős bélteki házban. Pofában, vállban, czombban csakhamar növekszik s ugyancsak birkozik a parasztfiúkkal. A gyám testvére, nyugalmazott hadnagy, kap rajta, hogy afféle katonai vasgyurót csinálhat a fiuból. A gyám nem sokat törődik vele, gondolván, ha rossz lesz s tanulni nem akar, legalább katoná-

lehet belőle, azt esze ágába sem véve, hogy ha »a katonai szép állapot tudatlanság menedékeül vagy fenyítő házúl alacsonyítottatik le ifjaink előtt, miként lehetne dicsőség pályamezeje az nekik.« A hadnagy hamar rákapatja Matyit a borra is, mert — úgy mond »a bor teje a katonának.« Ekkép a gyermek dulakodó lesz, ki egyfelől szüntelen károkat csinál, másfelől pedig tékozlón ajándékoz, úgy hogy az ügyes zsaroló ruháját is lekérheti róla. Majd házi tanitót fogadnak melléje, »egyikét ama nevelői martyroknak, kik széjjel itt ott nevelgetnek hazánkban, csodás vegyület inasból és tanitóbúl, igaz nevelői váz; ha tanít, játszótárs, ha feddözik, gúnyfárgy; ő lakol, ha az urfi hibáz.« Ettől és ekkép Matyi nem sokat tanul, s mihelyt föleseperedik, első gondja paripát szerezni s agárral, kopóval népesíteni be a házi udvart. Foglalatosságai: vadászat, lovaglás, pipa-füst-eregetés s olykori borozgatás. A katonaságtól, melynek nem erőnyeire, hanem csak hetvenkedéseire tanítgaták, csakhamar elmegy a kedve, miután a hadnagy sincs többé, ki e vágyát élesztgetné benne, de meg a falujába jött katonák életéből azt látja, hogy ott nagy a fegyőlem s kevés a szabadság. Elhatározása tehát oda üt ki, hogy »otthoni katona legyen, mindenben magyar vitéz, a veszélyektől kiválva.« Átveszi örökét, bajuszt nevel, sarkantyút hord, kuesmáján tollat, dolmányán arany vitézkötést. Semmiben sem telik oly kénye, mint igaz, véres, Bendegúz-fajú magyarnak tartatni. Büszke rá, hogy hosszú köntös nem fedte testét s »sváb ételt« nem kóstolt soha. Czigányokat is tart s háza a dözs barátság vig tanyája lesz. De mert gazdasszonyai szörnyen lopják, czimborái pedig pengetni kezdik előtte a házassodást; s mivel maga is példakból látta, hogy apáink szintén megházasodtak, eltökéli magát rá. Barna-pej ötös fogatot szerez, s mint délczeg magyar levante indul Mogyorósra, Szögváry tanácsoshoz, a hol szép leány van. Beköszönt, szívesen látják, de csakhamar kifogyva beszédtárgyainak csekély forrásából, kisuhan megnézni az ólban lovait s szemle alá venni az udvaron az ebeket, melyeknek egyes tulajdonait jobban ismeri, mint a lányokét. De mert jó családból eredt s szép vagyon szállt rá, megkapja a házi kisasszonyt s baza röpíti Béltekre. A házaselet uj-

sága s nejének szelidsége eleintén csöndes körben tartják; ámde az engedékeny nő hamar »esekélybecsű törekény esorép lesz neki, s nyugodt szerelme, mint véli, magyar vitéz keblének sovány élelem.« Nem együvé valók. A finoman művelt, gyöngéd Marit férjének szeszély csinyei, ha például vadászat közben fölgyujtat egy kazal szénát, hogy legyen minél pipára gyújtani, vagy egy-egy idegen sógort holtra itat, kezdik aggasztani; de vár az időtül, gondolva, hogy ha Matyija öregebb lesz, majd más kedvteléseik lesznek. De a czimborák dözölése ellen kikel, s ettől fogva Matyi úgy kezdi őt tekinteni, mint lakatot szabadságán. A nő lelki fensőbbsege is nyomasztja. Kerüli, bár tiszteli, s ő az egyetlen, kit a háznál megkimél darabos kitöréseitől. Fia születvén, ez lobra hozza a pislogott házi méceset. Matyi örül az agg Bélteky-ház ivadékfája kisarjadzásának. Mari előtt is új becsot nyer Matyi, »mint a kert fája, melyet gyümöleséért kedvelünk.« Matyi rögtön Gyulának nevezi el fiát, s Mari szelid mosolylyal hallgatja, tudva, hogy férje nem beleegyezését kéri, hanem saját elhatározását adja tudtára. De Matyi aztán még nagyobb kedvvel űzi szanaszét a környéken multságait, tréfáit, csinyeit, melyek miatt pörpatvarokba is keveredik. Ott él mellette Leguli, a zömök, főttrákképű házi fiskális, körmönfont pörkertész, ki minden pörmagoskát ügyesen segít kikelésre. Szerinte: nincs jó ügyvédnek rossz ügy, s a kit kerékben törnek, csak abban vétett, hogy ügyészét nem választá meg. Különben »barátja jó falatnak és hörpnak s hasító kacajával mintegy serkentő trombitája a vig tanyáknak. Ő védi a törvény vaskarjától Matyi vasgyűrő szenvedélyét.« Barátja a pörlekedésnek, melyet Matyi megkedvel, »háborút sejtve a törvénykezésben.« Egyébre is ráveszi. Így Matyi a roskadó ősi ház helyett lovagvárt épített a dombon, a kapu fölött durván vésett családi czimmerrel, melyen az egyik ősi medvét fojt, a másik pedig legyőzött törököt tapos agyon. E durva czimer mintegy bevezetés a beulakó ivadékhoz. A házi élet azonban az új házban is a régi marad. Mari szép ege el van borulva, de nem sötétült el. Különczködő férje iránt, ha szeretetet nem is, de kötelességet érez, s fiában találja minden örömét. »Nagy magyar lesz!« mondja Matyi is örömmel, »mert kiben nincs

hiúsággal vegyes édes érzelem, hogy tőle valami nagy születik.« Zöld mentét, sarkantyús eszmát ad rá, mihelyt járni tud, s káromkodni tanítja, mihelyt beszélni kezd. »A magyar ne legyen czukrosszájú« — mondja nejének szelid szemrehányásaira, s aztán a pajzán szitok mi egyéb is »vaktöltés«-nél. Leguli, ki folyvást Matyi malmára hajtja a vizet, a dologban szintén nem lát bajt, mert »a szitok mintegy kiemeli a haragot a szívből, s megelőzi az ocsmány boszút.« Mari azonban, ki oly házból való, hol az illés (üllem) főszabály vala, másként gondolkozik, s egészen holtra ijed, midőn fiát megbetegítik, mivel bort adtak neki. Matyi könnyen veszi a dolgot. »A vizisza magyart — úgy mond — borontó hazájában úgy tekintem, mint a mezitláb járó csizmadiat.« Leguli pedig azzal vigasztalja az anyát, hogy »a szokás hasznos ki-egyenlítő az életben, s nem árt a gyermeknek sem szokni ahhoz, minek idővel ki nem térhet.« De ily agyafűrt okoskodás nem nyugtathatja meg az anyát, ki végre is kiviszi férjénél, hogy a gyermek ne menjen többé a czimborák közé. S elkezdí nevelni gondosan, a házhoz járó Káray böles tanácsai szerint, ki egykor maga is nevelő volt. Mari, látva férjében, hogy »mily biztalan kormányzó a csupán jó szív,« a megfontolás magvait hinti a fejlődő gyermek természetébe. Ő és Káray meggyőződvn, hogy »az a hazaszeretet, melynek csupán vak indulat és iránytalan büszkeség az alapja, nem egyéb önző pártoskodásnál:« a gyermek magyar érzelmeinek igyekeznek helyes medert ásni. Figyelmeztetik a magyar szép tulajdonaira, de egyszersmind hibáira és hátramaradására is. Vérébe oltják, hogy honszeretet és idegen érdem tisztelése atyafiasan megállhatnak egymás mellett; hogy a valódi honszeretet és nemzetiség áldozatul, vagy legalább használatul kívánja minden tehetségünket, s hogy csak az az igaz honfi, ki hazája javát és dízét saját köre és tehetsége szerint elősegélni törekszik. S a fiú halad, tanul, s míg az anya örömben uszik, az apa kedvetlenül mondja: »Könyves Kálmán lesz belőle, nem egyéb; magyar apáink kardot tudtak forgatni, nem könyvet.« Egészen más a család második gyermeke: Biri. Ez egészen apja lánya. Ugy dalol a czimborák közt, mint egy csicsergő fecske, komoly dolog nem kell neki,

vig, hiú, gondatlan. Anyjának nincs annyi ereje, hogy erre is kiterjessze gondosságát, s gyöngé vonása, hogy lányától elhigedül. E közben Gyulát a városi iskolába viszik. »Csak az a gonosz folyó ne volna ottan!« — sohajt föl Mari, (s ez a legközvetlenebb vonás, melylyel az anyai aggódó szívet jellemezni lehet,) s könyezve tekint a távozó szekér felé. S míg Gyula az iskolában tanul szorgalmasan, s a zenét és festészetet is egész kedvvel kezdi gyakorolni, s megbarátkozik két ifjúval: báró Regéczy Kálmánnal és Ongay Józsisal, (kiknek a regény folyamában szerep jut,) addig odahaza Biri, »e szikrafogó tapló a háznál,« nő és tanulás helyett pajzán csinyeket csinál. Anyja nevelőbe akarja küldeni, de atyja azt mondja rá: minek? a nevelő idegenné teszi a magyar lányokat; haza kerülve, lenézik az ősi butorokat, s németül csevegnek, mert nekik »a magyar szó nagy száját csinál,« s aztán jól mondja egy házhoz járó: »mióta többet tudunk beszélni, kevesebbet teszünk, szánkon megy ki erőnk.« De közbe jő valami: a pajkos lány felgyújtja a behordott kendert, s ez háttároz sorsa fölött; fölpakolják kocsira s beviszik a városi nevelő intézetbe, honnan nem sokára levelet ír, szidva a vén francia mestert, mert hiszen »minek neki a francia nyelv?, nem megy ő francziához férjhez, magyar leány ő,« s egyszermind dicsérve a fiatal zongoramestert, ki »mindig csinos, mintha skatulyából vonták volna elő.« E levél ellenkező hatást tesz apára és anyára. Különben most Matyinak más furja a fejét: szerepelni akar a főispáni installációban, s Legulival, a ki pedig »száraz nyári villámlásnak« tekinti a költészetet »hasznos eső nélkül,« meg is irat egy üdvözlő alkalmi versezetet, de Káray tanácsára lemond róla s pohárköszöntésre tökéli el magát, »inter pocula« jobban is bizván magához. De van egy bökkenő: Matyinak épp e pillanatban nincs magyar vitéz alá való délceg háttas paripája. A tőszomszédban Valkaynak van, de ezzel Matyi házsártos pörben áll egy a kertbe hajló nagy diófa s régibb ostoba csinyek miatt. Leguli vállalkozik, hogy a szomszédot kibékíti. Ez a Valkay katonaviselt ember, ki élelmes kereskedéssel meggazdagult s józan elvei vannak. Pengéti a takarékpénztárak eszméjét, beszél a helyesb szőlőművelésről s a magyar ama

hibás tulajdonáról, hogy a gazdaság minden ágában inkább terjeszkedni, mint tökéletesíteni szeret.

Leguli megkezdi a békéltetést, de a mi nem megy oly könnyen, mert az öreg fejesóválva mondja: »szokott dolog ifjainknál, kik az emlegettetés viszketegéből sok becsületos jámboron keresztül járnak, sokat róni bakütések rovására.« De végre is enged, s Leguli megszerzi urának kölesön a tánczos lovat, maga pedig szemet vet a szomszéd egyetlen leányára: Kriskára, kivel a természet mostohán bánt ugyan, de atyja gazdaggá tette. Matyi nagy zajjal indul az installációra. Kivált idegen ajku falukon csap vig lármát: hadd lássák, »miként utazik a vig magyar.« Hanem az installáció bajjal jár. Először is Matyi a berozsdásodott kard kihuzásánál levágja, a kölesön kért ló egyik fülét, azután pedig a lakomán, hol a francziás ételeket nem eszi, hanem »a champagniai bornak szívesen megadja az indigenátust,« a főispánnak »nestori« helyett »stentori« időket kíván »a magyarok istenétől.« Van nevetés. Hiába mondja Leguli, hogy hiszen az mindegy, mert Stentor nagyfángú, tehát nagymellű ember lévén, épp oly sokáig élhetett, mint Nestor: Matyin kikapnak, s különösen akadékoskodó sógora: Szögváry, folyvást gúnyolódik rajta. Matyi, a mily vigan ment, épp oly bosszúsan tér most baza. Sógora miatt szörnyen haragszik annak testvérére, a szegény Marira is, ki egy idő óta folyvást betegeskedik, s helyette a háztartás dolgát Leguli húga: a tüzről pattant Léni viszi, kit a prókátor messzelátó, furfangos tervekkel szerzett be a házhoz. Midőn Matyi haza érkezik, föl sem keresi betegeskedő nejét, hanem az megy be hozzá. Jutalmul durva szókat kap tőle, most először életében. Marira ez kínosan hat, de eszébe jut jó anyjának intése: »ha csak egyik fél is igazán akarja feü tartani a házasságot esendjét, ritkán bomolhatik az föl végkép.« Rajta van hát, hogy kiengesztelje férje haragját, s már sikerül is, midőn levelet hoznak Szögvárytól, ki, mint a Matyi »vitézségének örökbecsü ereklyéjét,« küldi a levágott lófület. Matyi dühös lesz, s halálos párbajt akar vivni a gúnyolódóval, de Leguli lebeszéli, elmondva, hogy Szögváry hány emberrel haraptatott már a fűbe. E közben Léni, egy 25 éves hajadon, ki mindent lármásan végez s örök perben

áll a eselédséggel, a háznál egyre nagyobb tért nyer. Ravaszán tudja magát kedvessé, sőt szükségessé tenni. Kedvébe jár Matyinak. Különb is serényebb gazdasszony, mint Mari, ki szelid szive miatt a eseléd iránt különösen engedékeny, s nem mindennapi hibának kell annak lenni, a miért kikol. Matyi párhuzamokat kezd tenni köztük, s a párhuzam mindig a Léni előnyére üt ki, kit a háznál áldásnak tekint s néha enyeleg is vele. Mari veszi észre, hogy férje hidegül, ő maga pedig háttérbe szorúl a háznál. Busong. De örömet okoz neki a főispán levele, melyben írja, hogy Gyuláját maga mellé veszi joggyakorlatra, sőt saját fiával külföldre is elküldi. Még nagyobb az öröme, midőn néhány napra az ifjú maga is haza tér. Oly szépen ki van fejlődve, hogy mindenkit meglep. Anyja boldogan öleli keblére, atyja is szívesen néz rá, bár a tudós arczot és tartást nem kedveli rajta. Léni szintén jár a kedvében. A míg Gyula otthon időz: lefesti anyja arczképét. Mari büszkeséggel nézi a művészi hajlamú fiút, míg apja kicsinylőleg jegyzi meg: »Lovagolni, vivni tanulj, ezek nélkül a magyar nemes, ki született katona, csak félemler.« »És törvényt—folytatá Leguli, — e nélkül házából sem léphet ki a magyar nemes, hogy ne sértsen vagy ne sértessék.« Gyula azonban, ki újabb eszmék nevelése, mosolyog. Midőn távozik, anyja nem tud szólni, csak sir. (Az ő anyai érzelme mindig egyszerűen, röviden és mégis sokatmondólag van festve.)

Gyula Pestre megy a főispánhoz, ki egyszersmind szeptemvir is. Volt-iskolatársa: Regézi Kálmán, e könnyű vérü uracs, ad neki képet principálisáról. A tabuláristák közt — úgy mond — csaknem az egyedüli, ki az ifjakat nem kendezi, hanem uramöcsémezi; különben a hivatal nála az egyedüli, ez után ad s kíván tiszteletet. A két ifjú különböző vérmérséklete mindjárt az első találkozásakor jól fel van tüntetve. A fiatal báró könnyedén azt kérdi: »Nem szándékozol nősülni?« »Nem barátom! — feleli a komolyabb gondolkodó, — atyáink félsegítséget vettek, mi egész nyügöt veszünk a nősülésben; a fényűzés lábrakapott hazánkban, s a mátkával egész sereg szükség tér be házunkhoz.« E szavakat azonban inkább Fáy András mondja, mint Gyula, ki a báróval még az este a »Hét választó« álarozos báljába megy,

hol megismerkedik a báró kedves, okos nővérével: Pólival, ki »jobb szereti a falut, hol hozzánk simúl az élet, mint a nagyvárost, hol bő köntösként áll el tőlünk,« s a két fiatal — mint Kálmán báró nevetve jegyzi meg, — a fővárosi bál közepette a természet bájain legel. Majd jönnek az álarozosok, köztük egy optikus, ki kaleidoskopot nyújt egy magyar parasztnak: hadd lásson egyszer az is szép képzetjátékokat! De Gyulát jobban érdekli Póli, valamint ezt is az ifjú. A fiatal szívek hamar lobbanó lángjait kezdjük látni. A szeptemvir fia: Vincze nem ezek közé való. Őt a természet mélyebbé, pedant nevelés és szülei tekintély zárkóztatottabbá tették. E fiú némán szenved, midőn Gyula a szeptemvirné házában lakó távoli rokonról: Gyomay Kláresiról, e szép, kellemes lányról, azonnal áradozva beszél, képpel díszíti albumát, arczképét is lefesti s majdnem egészen bele szeret, midőn megtudja, hogy Vincze már két év óta szereti a leányt, s ekkor nem akarván barátja egére felhőt vonni, lemond ábrándjáról.

Kláresi a regény legélénkebb nőalakja. Ő az öreg Gyomaynak, ki vagyona egy részét elpörölte s bányászkodásából sem sok hasznot lát, második leánya. »Miként a nap szép esőndes folyam fölött, úgy kelt az élet e gyermek szép ártatlansága fölibe. Harag volt az egyedüli rossz oldal, melyet az emberekben, betegség és szükség, melyet az életben ismert; szeretettel ölelte ő az egész világot.« Tudta magát kedvessé tenni s szolgálatkész volt. Atyja, e nyakas természetű magyar nemes, pörben áll egy nagy vagyon miatt a szeptemvirrel is, s midőn e pör a szeptemvirék ellen kezdett fordulni, azok számításból megkérték az öregot, hogy Kláresi leányát küldje hozzájuk nevelésbe. Gyomay egy ideig habozott, de aztán lánya jövője miatt beleegyezett. És most a fiatal lánykát mindenki szereti a szeptemvirnél, legjobban Vincze, kit ő eleitől fogva »Vincze bácsi«-nak nevezett, ártatlanul és gondtalanul vetve el szívében az első szerelem virágmagvát. Egy este, midőn Kláresi a gyertyát koppantani ment, (akkor koppantó nélkül a leguribb ház sem lehetett el,) a gyertyát eloltá s a kis zavarban és sötétben a két fiatal összeütdött

s megölelték egymást. Első boldogságuk volt ez, mely után a lány tartózkodóbb lett. Egy házi bálban pedig, ott-honi egyszerű szabású öltönyét összehasonlítgatva a városi lánykák báli öltözetével, féltékenység lepte meg. Ő még táncolni sem tudott, s »Vincze bácsi« épp csak akkor tanítá meg, a miért — képzelhetni — milyen hálát érzett. Most már hajadonnak tekinté magát, s »a kis hiú láb-ujjhegyen lépdelt, hogy szálasabbnak tessenek.« Gyula pedig egyik ábrándtól, melyet elveszite, a másikhöz futott, melyről pedig már lemondott. Elmegy fölkeresni az öreg báró Regéczit, ki egy külvárosi kertben lakik, Póli lányával. A bárókisasszonyt épp az öreg kertészszel gyöngéd beszélgetésben találja. Jól hat ez rá, mert »ki az emberiséget mindenben tiszteli, van abban magában is tiszteletreméltó.« Az öreg báró is, e rokonszenves epikur, ki rosszul gazdálkodik, de jól érez, szívesen látta az ifjút, s megtudva, hogy festész, sőt tán poéta is, élénken mondja: hogy ő is szereti a költőket, kik »játszva szépítnek és szépítve boldogítanak, egy jobb világból kölesönözve színeket, hogy azokkal a gyarlót számunkra szépítsék s csupa virágok közt röpködnék.« »De gyümölcsöt nem látnak,« — veti hozzá egy ott levő tudós vendég, saját tapasztalatából. Aztán politizálnak, mert »jól esik kényelmesen ülve nagy dolgokról, nagy változásokról, világi zajokról kényént beszélgetni, házi kis munkák és fűtött kályha mellett állományi eseményekről végezni, jósolni, pártokra osztolni, véres háborúk helyett szócsatákat folytatni, mi közben sokan, míg messze dolgokért lángolnak, az itthoniakban hidegek.« Gyula azonban örömelebb foglalkozik Póliával, ki-nek csakhamar arczképét is lefesti, vagy nézegeti az öreg báró esinos képtárát, felsohajtva: »mily kár, hogy szegénysorsú művészeink kénytelenek ellenni ily iskola nélkül,« miközben a báró élénken mondja el, mily gondtalan sorsot kívánna ő a művészeknek. A báró szereti az életnek szép oldalait örömmel nyúl minden élv után, mely kínálkozott, míg fia önzőbb természet: ki akarja zsarolni az élet örömeit. Gyula és Póli közöledése egy élénk kis képből van bemutatva. Egy este Póli zongoráz, »nem nagy művészséggel, de érzéssel;« (Fáynak nem volt szokása: csillagokat rakni hűseire, hogy azok tökéletes

lények legyenek!) mialatt a ház doromboló macskája Gyulához törlészkedik s elszakítja ingfodrárt. Póli tüért fut, hogy megvarrja. Ezalatt érzik egymás leheletét, szívébe és arcukba láng gyúl, s Gyula — ki Kláresit már feleli Póliért — »áldja az ég böles gondoskodását abban, hogy az emberi indulatokba tán többször boldogító, mint boldogtalanító állhatlanságot önte.« De az a baj, hogy benne az állhatlanság több, semmint komoly gondolkozása és törekvése után várhatnók. Csakhamar érdeklő őt egy elhúnyt festész eszes, művelt lánya is: Angelika, kit a festész képeinek árverelésén ismer meg, s kivel nem sokára együtt festenek, a lány Saphót, Gyula pedig a Duna és Gellért-hegy látképét. Egyszer-smind oltalmazza a lányt, ki »csak festményekből ismeri az emberi veszélyes indulatokat,« Kálmán báró élvsovár csapodárkodása ellen. Míg Gyula — úgy szólván — virágtól virághoz röpül, az igazi szerelmeseknek nagy bajuk történik. Vincze és Kláresi a kiseréti utazásban a természet varázshatása alatt elárulják szerelmüket a szeptemvir és neje előtt, kik rögtön nagy aggodalomba esnek. Az apa állásba helyezi magát s beszél a szerelem mulékonyságáról s az önszeretet állandóságáról. Ez utóbbi — úgy mond — »a halandó lelki tűzhányó hegye, mely nyughatik ugyan kis korig, de ki nem alszik soha, s pihenése csak készülétek új kilökésekhez.« Ez az tehát, mit már az ifjunak is tekintetbe kell venni, midőn nőt választ. A mama nem cifrázza így a dolgot. Ő kevély asszony, kevély saját összeköttetéseire és születésére; fiának is előkelő hölgyet nézett ki, s szerinte: »közönséges pór lelket árul el az, ki a rangot becsülni nem tudja s azt tanusítja, hogy érdemetlen reá.« Fiát kegyetlenül megleckkézi, s Vincze egész elkeseredéssel panaszkodik Gyulának, de egyszersmind úgy böléselég, a hogy kétségbeesett szerelmesek, — kivált a fájdalom első hevében — nem szoktak. Szüleinek — úgy mond — »gondolkozásuk szerint igazuk van, de neki is igaza van, mert »a boldogság alanyi eszme inkább, mint tárgyilagos, s magunk nézete után akarni intézni mások boldogságát épen annyi, mint azt kívánni, hogy kedves étkünket más is minden étkek között izesnek találja.« (Idézem e keresett és va lótlan képet is, nem akarván egyoldalú ismertetést adni.)

Kisréten azonban elég vigan mulat a társaság. Ott van Rónapataki tábornok és Máli leánya, ott van Ongay, már mint katonatiszt, ki Málinak udvarol, ott van Regéczi báró, ki névnapját — vidám szellemével és a vendéglátás udvariasságával ellenkezőleg — saját családi sirboltjában tartja meg; ott van az akadémikus Szügváry, ki gúnyosan kérdi Bélteky Gyulától: »Hát te édes öcsém, le tudod-e már atyádként vágni a lófület?« mire ez férfias önérzettel feleli: »Le biz én az emberfület is, ha arra kerül a dolog,« — s azzal az ifjak elboszantják az akadémikusodót. Ott van Halkó is, az országos mulatságrendező, a regény egyik legeredetibb staffage-alakja. Egy harangozó fia, ki magas születésű, miután toronyban született. Később templomi énekes, még később a vidámság költöző fecskéje, ki magával hordozza a tavaszt, elderítve azt mások körül. Egyszer búsult csak életében, apja halálán, s ez volt életében első komoly foglalatossága, s mint hiszi, az utolsó is. A merre jár, mindenütt rökön, öcsém uram az öregebbeknek, bátyám uram az ifjabbaknak. Rendesen társaságban faluzgat s ebédjük felé borulnak a vacsorák s vig mulatozásukat az éjfelek oszlatgatják. Csak győzzék gyomorral. Ő győzi jó kedvvel, tréfával, dallal. Kezében a gitár, ajkán a tréfa. Csak a beköszöntésnél vendég, aztán egyszerre otthonivá lesz. Száll virágról virágra, mézet sziva magának s gyűjtve másoknak. Nyilik előtte ajtó, sziv, a hol megfordul. Elve: házak titkaiba nem vegyülni s nem követelni semmit. Azt tartja: a magyar sziveség bőségszarva nem érezheti tehernek az ő esekély személyét. Kisréten is ő rendezi a kirándulást, horgászatot, népünnepet. Tizenkét csinosan öltözött paraszt lány felszalagozott báránnyt s tizenkét paraszt legény virágkoszorus borjút visz a bárónak, jó kívánatokkal. Egy csinos pór lány azt kívánja neki, hogy az ég addig terjessze becses életét, míg e borjúból oly terjedelmes gulya, a bárányból pedig oly terjedelmes nyáj szaporodik, mint a minőkbul azokat kiszakíták. E falusi hajadon megtetszik az uri lányoknak, kik gondatlan tréfával felöltöztetik kisasszonyi ruhába, a mit egy legény: Pista nagyon nyugtalanul néz. Majd vigadnak és sétálnak a kies erdőben, hol a augsogó fatetők mintegy fensőbb tájak lényeivel beszélnek. Egy fa

alatt, melyen páros gerle fészkel, Gyula önfelédten tesz vallo-
mást Pólinak, karjaiba szoritja és boldogak. E vidám társaságba
árnyként vegyül egy fiatal orvos: a rejtélyes születésű Uzori,
kit a tábornok neveltetett föl. Ez félre vonul, s midőn baját
kérdik, azt mondja: »Vannak bánatok, melyek sziv és sír fe-
nekén nyugosznak legbiztosabban, s az enyém ezek közé
való.« Ő a sors kereke alá született. Ő nem nézheti, midőn a
tábornok leánya és Ongay közt »az est és tánc alkalmi meg-
szövik a szerelem báj fonálát,« habár csak oly fonalat, mely
hamar szakad. Vincze és Kláresi sem osztoznak a vigasságban.
Félnek a jövőtől s nem ok nélkül. Haza menet a kevély szep-
temvirné kiméletlenül szidja a szegény leányt: »Sima képed
mindened, s az a kis rokonság, mely hozzánk köt, az egyet-
len, mely házunknál tart.« Reménykedését hálátlanságnak,
nemtelen tolokodásnak nevezi. A lány, sértve önérzetében, el-
tökéli, hogy e kevély nemzetségnél nem koldúl oly szeren-
csét, melyet kiméletlenül s oly fenn kívánnak neki beszá-
molni. Otthon busan ül szobájában. Hisz ő nem rangot óhaj-
tott, csak Vinczét óhajtá. A szerelmet elég jognak tartá a bol-
dagsághoz. Most álmából föl van riasztva s le kell mondanja.
De Vincze férfiasan biztatja: »Nincs földi erő, mely tőlem el-
szakítszon.« S frigyük még erősebbé válik e szenvedésben.
De a két fiatal barátnek ez időben már külföldre kell készül-
nie. Tanulni mennek ki, s nem hogy hazájuk rovására imád-
ják a külföldet. A szabadban sétálva, a vén Gellért-hegy
előtt, »mely annyi zaját látta a magyarnak, örömét ritkán,
teljes egyetértését majd sohasem,« ünnepélyes fogadást tesz-
nek, hogy nem csupán vak szokásból utaznak ki, hanem hogy
egykor a hazának jobban szolgálhassanak. Vincze tisztviselő
akar lenni, olyan, ki ne a hivataltól kapjon ál csillogást, ha-
nem ő adjon annak fényt, s megvonja a hasztalan fényűzés
költekezéseit, hogy annál többet adhasson a közjó segélyére.
Gyula pedig a művészi pályára gondol, meg akar ismer-
kedni annak gátjaival, hogy azokat elhárítni segítse, s becsét
szerezni annak a hazában. Káraynak kedve telik bennök.
»Igy óhajték — úgy mond — minden magyar ifjat, kit rang,
sziv és elmetehetség többre jelöltek ki a hazában, mint csak
lélni benne a növényi életet.«

Mig Gyula künn utazik és tanul: édes anyja Béteken hervad a sir felé. Léni már egész érvényre emelte magát Mátyás és czimborái előtt, kik a beteg daczára vigan mulatoznak. Az ur' néha enyeleg is gazdasszonyával, s egy nap átöleli és hamisan kérdi: »Sugja meg nekem, miként kelljen önnek tetszeni, tán magam is megkísérlem!« De nem lévén rosz szíve, beteg neje iránt őszinte részvétet érez. Léni is jár körölte, Leguliné, (mert Kriska az ügyvéd neje lett,) gyöngéden ápolja, Mátyás szintén ott ül ágyánál, de hiába: »egy éj rávoná Mari szivére a halál hideg leplét; miként kifogyott olajú lámpa, csöndesen szunnyadott el a kegyes.« Mátyást zajos bánat kapja meg. Biri is haza megy anyja temetésére s gyászköntösét illesztgeti. Temetés után Léni tartózkodóbb lesz az úr iránt, hanem a háznál egészen ő az urnő. Mátyás egy darabig nem törődik vele bánatában, úgy hogy Léni már kártyát is vettett egy cigány asszonynyal, egy év múltán pedig fortélyhoz folyamodik. Egy csinos ispán kéri meg kezét. Mátyás megjéid a válás gondolatától, úgy hozzá szokott. — »Léni? — kérdi tőle lassú hangon, — el bír ön hagyni? Én azt reméltem, együtt öregszünk meg!« — »Tens ur, — feleli könyezve Léni, — tudom, halálom is lesz; tudom, meg sem is lábolom, de a szegény leány sorsa« — s nem tudta tovább folytatni a zokogástól szavait. — »Léni! — kiáltja Mátyás — válasszon köztem és kérője közt. Öné kezem, ha tetszem.« S azzal benne volt a hálóban. Léni, kétesen pillanta föl rá, Matyi karjaiba szorítá, s Léni, hol arcát, hol kezét csókolva, adta meg magát. Leguli is, kit behivattak, zajos örömmel ölelé meg leendő sógorát. S megtörtént a lakadalom. Ekkép értek ezélt a házi fiskális és huga. Valkay, ki egészen kibékülvén szomszédjával, nevetve mondá: »nem ismervén egymást, rémül hogy ijedeztek egymástól,« csakhamar meghalt, s Leguli beleült a vagyonba, s hálából másra — Béteky Birire — kacsintgatott a felesége háta mögött. Ez a bolondos lány pedig különb gavallér hiányában szivesen fogadta. Hanem Béteky Mátyás hamar kezdte érezni, mily nagyot botlott házasságával. A környékbéli családok nem látták szivesen sem őt, sem nejét. Az asszony haragudott s nem kimélte a szót férjétől, a ki csaknem remegett tőle, Mátyás pedig

kedvetlen, zord, gyanakodó lett s még jobban neki adta magát a vadászatnak és a bornak.

Az ifjak utazása hosszabb ideig tartott, de ez utról mindössze is csak egy, néhány lapra terjedő római levél van Párisból, »a divat vidor leányáról« és Angliáról, »a tenger komoly urnőjéről,« még pedig csak futó említés, jeléül, hogy Fáy András nem szeretett hosszasabban írni arról, a mit nem az életből, hanem csak könyvekből ismert. Hazatérve az ifjak, nagy változást találtak. Klárcsi nem volt már a szeptemvéréknél — őt szépen haza küldték. Póli pedig férjhez ment az özvegygyé lett Szögváryhoz, egy nála sokkal műveletlenebb férfőhöz, ki mellett csak a gazdasszonykodás serény munkáiban talált örömet. Gyulát e hir lehangolja, a fiatal báró pedig azzal vigasztalja szokott könnyüvéru modorában: »Ha a leány mindenkor csak szivének sugalata után egyedül kedvesét választhatná férjének, kevés házasság fogott volna megszövetni a föld golyóján.« A lány férjhez ment, hogy pártában ne maradjon. Sok ily házasság van, s oka: a férfiak gúnyja a vén leányok ellen. Angelikát sem találja meg Gyula. Anyja meghalt, ő maga elköltözött, senki se tudja: hová. — A hazatért ifjaknak meg kell kezdeni a pályát. Vincze azonnal hivatalba lép, szolgabíró lesz, s atyja tekintélyes tanácsokat ad neki és allegorizál. »Olyanok vagyunk, — mondja többi közt, — mint a ezérnagombolyag, csak ha lebontod, tudhatod meg, mi hosszúra ér annak fonala.« Gyula, mielőtt pályára lépne, Bétekre indul. Anyjának már csak sirját találja, de annak rajza, hogy ez mint hat reá, hiányzik a képből, s ez szembetünő hiány. Mátyást eleintén meglepi a férfiasan fejlett ifjú, de csakhamar nyomasztó rá nézve látni, hogy fia, ki fest, olvas, parkot csinál és sokat tud, lelki erőre nézve mennyire fölötte áll. Aztán nem is ihatik, zajonghat fia előtt kedvére, s ez nyűg neki. Szinte óhajtja, hogy távozzék. Egy darabig kedvez neki, s mikor a kertésinálás folyamában a régi pörös diófa, mint akadály, szóba jő, Legulit megkéri, hogy vágassa ki, de ez — noha egykor ugyancsak prókátorkodott a fa kivágása mellett, — most, hogy az övé, nem akar engedni, s a mi még jellemzőbb: nem is adja ingyen. De az apa csakhamar megunja fia új gazdaszati terveit, s

midőn ez arról beszél, hogy Franciaországban mily egészen más a rét, gúnyosan jegyzi meg: »Ott tán beretválják is a réteket, — s Legulihoz fordulva sértőleg folytatja, — ugy van az barátom! küldd ki fiadat utazni s fűlibed okosodik!« Léni, ki iránt, mint atyja hitvese iránt, Gyula tisztelettel viseltetik, (s azt tartja róla: hiányos műveltségű, de jó teremtetés, tán éppen alkalmas atyja zajos természetéhez,) azon van, hogy apa és fiú kölcsönösen türjék egymást. Gyakran élénken kel az ifjú pártjára, kedvét keresi, s midőn Gyula, — atyjának szavai által megsértve, — szobájába vonul, ő utána megy, hogy vigasztalja. S az ifjú azt teszi, mit még nem tett soha, megcsókolja mostohája kezét. Ez pedig lehajlik hozzá s arcát csókolja meg. Biri épp az ablak alatt megy el, látja e gyöngédséget s néhány nap múlva ledéren mondja testvérének: »Mit is titkoljátok, rég tudom én, hogy szeretitek egymást!« Gyula fölindul e szóra: »Hagymázban beszélsz?« »Megengedem, hogy te bátya nem, de mostohánk, hidd el, horgon van!« Gyulát e hír épp annyira bántja, mint hugának ledér modora. Aztán veszi maga is észre, hogy Léni csakugyan szeretné őt szeretni. Iszonyodik benne az erkölcs és fiúi tisztelet s elvonul mostohájától. És aztán Panna asszonytól, a vadásznétől, szintén csak azt hallja: »Már régen ver a szele, hogy az ifjú asszonyság és nagysága egymás után esenkednek, mert a cselédség lát és hall mindent a ház körül, mikről az uraság nem is álmodik.« Panna asszony a jóakarát ostobaságával mondja ezt, de Gyulának minden vére ég. Távozni kíván rögtön. Puskát akaszt vállára, fölkeresi anyja sirját s hátat fordít Bélteknek.

A regény sajátlag ott kezdődik, hol az ifjú — bizonytalansággal szívében — indul a világnak, hogy pályát keresen. Ez elmondott előzmények az elbeszélés rendjében később következnek. Bélteki Gyula, elhagyva atyját s letéve ősi nevét, azzal kecsgetteti magát: majd rést mutat számára idő és szerencse. Egy utszéli fogadóba lép, hol sokan iddógnak, beszélve a lefolyt tisztválasztásról. »Mindegyike csaknem egyedül tevő meg az alispánt, ez vagy ama főszolgabíró.« Ott tréfál Halkó is, sőt Porubay is beköszönt, e kitünően festett alak, pedáns exprofessor, a világtól elszigetelt nevelés

élhetlenje, de jókedélyű, nemesszívű, ki hamar belevegyül a tréfás ifjak körébe, mert »nagy bölcsesség a bohó világgal bohóknak lenni tudunk;« de mert az embereket hajlandó tanítványoknak, a világot professori széknék tekinteni, csakhamar inti a vigadó, irtózó társaságot: »A sziveknek egyesülniök kell a czélnál, mely a közjó. Önök tullestek az eszközökön a tisztválasztáskor, egyesüljenek tehát most a czélnál. Magyar ellenségének átkül kívánom a visszavonást, de a magyar hazában béke uralkodjék!« Ugyanő ajánlja Gyulának, hogy menjen Uzára nevelőnek Uzay Elekhez, ki talpig derék, emberséges úr, s kinél a nevelő megtarthatja szabad akaratát, legfőlebb néha-néha sakkozniá kell vele. Gyula elmegy tehát Uzára, mely a Mátra-hegységben fekszik, szép tájon, melyet várrom is érdekesít. A falu szélén áll a vén kastély, váralakra építve, barna vakolattal és cikkes tetejű bástyákkal. Ott lakik Uzay özvegyen, mintegy eltemetve magát, s mivel nem nevelték eléggé az életre, önbizalmatlanul; pedig elégét tudna, csak hogy nem használja azt a közczélra; nem is jár sehová, s agg csészájában többet ülnek a csintalan tyúkok, mint ő maga. Fiatalabb korában inkább szokásból vett nőül egy jó teremtetést, ki akaratát mindig női hajlékony szerénységgel rendelte alá a férjeének, úgy hogy e házasság nem láncz volt, mely rabság, hanem lánczocska, mely tisztesség. Mióta e nő meghalt, Bodnár, a helybeli pap az, kivel Uzay úgy szólván együtt él. Az úgysem ül otthon örömet, mivel felesége örökké zsémbel. Uzay vele vitat meg minden kérdést; ő állandó házi barát és tanácsadó, ki néha kedélyes, de máskor szereti fontosnak bizonyítani magát, mert hiába, nem szeretünk örökké csak tisztelni, olykor kívánunk tiszteltetni is, »minden embernek van bizonyos polczocskája, melyre föl szeret jó órájában ülni, hogy onnan látassék kisebb vagy nagyobb világától.« Akkor is a kastélyban van, midőn Gyula, ki Vas Gyulának nevezi magát, beköszönt. Uzay azzal fogadja, hogy rögtön pipára gyujtat vele. A nevelés fölött ered meg a vita. Uzay a házi nevelést pártolja, a pap az iskolait, Gyula pedig elmondja mindkettő előnyeit és hátrányait tárgyiasan, s ezzel megnyeri őket. Kitérnek a tanmodorra is. Uzay hibáztatja, hogy a gyermeknél a legnemtelenebb te-

hetséget, az emlékerőt gyakorolják az önmunkáság helyett, miáltal idővel rabkövető s nem öngondolkozó válik a gyermekből; ezért súlyed a kor eredetisége, ezért nincs ma már annyi egyéniség, mint azelőtt. Bodnár azt kárhoztatja, ha minden tudóst, encyclopaedistát akarnak nevelni a gyermekből, mert »a folyam, ha igen szétterült medréből, csekély lesz,« s aztán »mióta tudósabbak vagyunk, nem vagyunk okosabbak; terjedező lelkünk elveszti erőhatóságát.« E komoly beszélgetés közben csörtet be fakardjával a tizenhárom éves Károly, s jelen meg Czili, e felnőtt leányka, nem annyira szépség, mint vonzó ábrázat, »melynek halványja csak akkor pirkad meg kissé, ha öröm vagy szemérem terül rá; az egész szemekben kellemes komolyság ül, sat.« E két testvért kell nevelni Gyulának; a fiúval elég baja van, de Czili napról napra nagyobb örömmel hallgatja oktatásait, s a pályát Gyula nem találja kellemetlennek, mert »a ki tanít, tanul is.«

Uzay egyhangú, elvonult életét e közben megzavarja valami. Meghívást kap Bökutra a gróf Rákossy statutiójára, s elmegy. Eleintén — elszokva a társaságoktól — nem érzi magát jól, de csakhamar bele melegszik. A grófné derék művelt nő, ki idegen származása daczára, örömet tör a magyar nyelvet, s van a társaságban egy szép lány, a gróf ügyvédjének leánya: Laura, kire Uzay azonnal élénken kezd figyelmeztetni, s midőn Halkó népiünnepet rendez s a »házások futó versenyében« az egyformán haladók győznek, az egyenetlenek elmaradoznak egymástól, az egyformán röstek pedig neveltség tárgyai lesznek, Laura a házasságra oly érett megjegyzéseket tesz, hogy Uzay e bókra bátorodik: »Előre irigylem a szerencsést, ki ily gondolkozású leánykát nyerend nőül.« Este pedig Laura a színjátékban oly ügyesen játssza Iffland »Valberg Elizá«-ját, míg utána a hangversenyben oly kitünőleg zongoráz, hogy Uzayban lángot vet a parázs, mely csak el volt temetve, de nem aludt ki még szívéből. »Homályos borzadály járja lelkét, azon korában érezvén beköszönt vendégnek a szerelmet, melyben az inkább nyugalomrablóként szokott dűlni, mint kéjt hozó követként röpülni elő.« Erőtevést szenved, mint a fa, mely gyümölcs után virágzik. Amint hazatér, a kerítés falát dűledékesnek, a butorokat agg lomnak,

szolgája ruháját kopottnak találja. Elégedetlen Sára gazdasszonnyal is. »Édes papom! — mondja Bodnárnak, — nőtlenség, özvegyesség nyomasztóbb az öregségnél.« Bodnár, ki sejti a bajt, biztatja. »Viselt hajó nem zajos tengerre való már!« — jegyzi meg Uzay, óhajtván a megezfáztatást. »Zajosra nem, — folytatja a pap, — de simán, kedvező szelekkel, elhalad a viselt is.« Uzay végre is eltökéli magát; új butorokat, lovakat, fő rmaruhákat vesz bőven, miután »az éltes nősülő szívesen szokott kelleténél tovább menni az effélékben, általok mintegy feledést óhajtván vonni hanyatló személyére.« Bodnár nem helyesli ezt, s Uzay, bár eleintén vitatja, hogy »fiatal lánykának szükség nyújtani valamit, miben kora és izlése kedvet találnak,« végre is rá áll, hogy okosabb lesz majd csak a házasság után nyújtani. Átmennek tehát Türére, az öreg Türey fiskálishez lányt kérni. Épp otthon van az öreg úr fia is: Kornél, szintén ügyvéd Posten, egy könnyűvérű, nők után járó s nőknek kedves fiatal ember, kinek elve ez: »szeretés és szerettetés oly szükséges játéka a szívnek, mint testnek a mozgás, s oly boldogító önmagában, hogy abból minden czélzás biztosan (vagyis: bizvást) kimaradhat.« Laura sokkal okosabb és komolyabb nála. Neki már volt tapasztalása. Nem rég egy nyitott házat tartó nagynénjénél Pozsonyban időzött, feltűnt s természetében hiúsággal és büszkeséggel oly múltó szerelmet szőtt, melynek nem valami édes emléke maradt nála. Most már szeretne a maga úrnője lenni, s noha Uzay iránt nem ég szívében szerelem, nem ad kosarat a derék és vagyonos embernek. Béketei Gyulára nézve ez a házasság rossz napokat hoz. Sem Laura, sem Kornél nem rokonszenveznek vele. Félreértik, komolyságát alattomoskodásnak tartván. Mellőzik és lenézik, úgy hogy szinte örvend, midőn Uzay megbizva: menjen egy távolabbi faluba, valami dolgát eligazítani. Utjában találkozik Vinczével, a ki lelkiismeretes buzgósággal viszi hivatalát, hanem szerelmében nagyon szerencsétlen. Szülei ugyanis, látva az ifjú hervadását, meggondolják jobban a dolgot. A szeptemvir pláne szükségesnek tartja házasságát, miután Gyomay, ki a bányászattól is kezd gazdagodni, megnyerte ellenük nagy pörét a királyi táblán. A szeptemvirné pedig, midőn hallja, hogy a fiának kinézett előkelő lány másnak

adta kezét és szívét, oda van, elfogják »vapeur«-jei, (akkoriban divatozott »rangos nyavalya,«) s nem bánja: vegye el hát fia Kláresit! Vincze indul is a szeptemvir levelével megkérni a lányt, de a büszke, daczos Gyomay azt feleli neki: »Tisztelje nevemmel uramöcsém szüleit, s mondja meg, hogy lányom nem lapda, melyet eldobjanak s ismét megkapjanak. Uramöcsémet becsülöm, s azért szívesen kívánom, hogy más érdemes lánykával boldog legyen; hogy leányomat megtisztelte, köszönöm, de feleségül nem adom.« Vincze elcsügged, a szülei pedig elszörnyűködnek e híren. »Lássa az ember a pörgögöt,« — fakad ki a szeptemvirné, holott hát ők voltak előbb a kevélyek. Vincze belabetegszik bánatába, s csak a munkában keres elszóródást. »Szerencse, — mondja az író — hogy az ember akként van élteinek viszontagságaival, miként fonó leány a maga fonálával; megáll ugyan kissé ennek orsója, ha fonala szakad, de megakasztja ezt s újra perreg amaz.« Atyja is vigasztalja a fiát: »Az emberi sors nem oly szomorú, hogy csak egy ösvényen nyílhassek számára boldogság.« Az egymást utközben viszontlátott két jó barát: Gyula és Vincze, a kocsmában észrevesznek egy elbúsult paraszt legényt, ki kétségbeesett kedvvel dalol. Megismerik, hogy az Pista, kit Kistréten láttak, a kisasszony ruhába bujtatott Erzsike jegyese. Kérdik: mi baja? Ő elbeszéli a történetet, mely elég szomorú. Szóke Pista és Tóth Erzsike nagyon szerették egymást, hanem a kistréti ünnep óta Erzsit nagyon elkapatták a fiatal urak, főleg Türey Kornél, a ki ugyancsak járt utána. Kivált mióta még a színházban is adtak neki szerepet, a lány hiú lett, leeresztett haját fésűre kezdé viselni, s a népmulatságban, hol az urak is részt vettek, s hol a »sarkantyú pengett, kancsó forgott, leány pergett,« szégyelte kedvesét s nem ment vele táncolni. Pista ezen szörnyen elbusulta magát. Neki indult a világnak, hogy katona legyen, s lett belőle — haramia.

Vinczét ezután csakhamar új baj fenyegeti. Ugyanis Kláresiekkal egy faluban (Harsagon) lakik Rónapataki, e derék nyugalmazott tábornok, tele emberszeretettel és munkakedvvel, ki valóságos mintagazdaságot s népipart teremtett maga körül. Ismeri a nemzet erényeit s hibáit. »A magyar — úgy mond — nem borzad az óriás tettektől, nagyszerű mun-

káktól, csakhogy azok tartósak és hosszas kitürésűek ne legyenek. Első láng, első lobbanás határoz nála; ekkor ritka erőteljet fejt ki, de aztán pihenni siet.« Ő megpróbálja kitartó, csendes, de üdvös munkához szoktatni a népet, melyet szeret, nem kicsinyelve senkit, mert mint mondja: »nincs oly csekély ember, kinek legalább is egy oly tulajdona ne volna, mit ne óhajtnánk sajátunkká tenni.« Törekvésén siker van, s midőn Gyula megfordul nála, lelkesedve kiált föl: »a generális egy fáklát gyújtott meg a vidékének, gyujtok én róla mást a magaménak!« A tábornok jár a közgyűlésekre is, nem hogy szónokoljon, mert nem szereti »a szóözönt, melyben a gondolatok apró halacszkákként uszkálnak,« hanem hat, alkot, gyarapít s köztisztületben áll. Lányát: Málit igen szereti, de mert gondatlannak látja, aggódik érte. Ismeri a nőnemet, mely »gyakran, hogy égő kunyhót olt hasson el, kész özönvizet idézni elő.« Tulságoktól félti lányát is, ki Ongay Józsi bátyját beleszeretett a szegény Uzory mély bánatára. De Málit szerencsétlenül jár, lovaglás közben lezuhan, a paripa sebet vág rajta, s betegsége alatt a gyógyszerert összetéveszti a mákonynyal, s ettől meghal. Ongay egy szép reményt sirat benne, az apa legnagyobb kincsét veszté el, Uzory néma szerelmének fájdalmához pedig észrontó önvád is vegyül, miután ő rendelte a gyógyszereket. A tábornok atyai bánatának enyhítésére, Gyomay átküldi »méltóságos uramöcsémhez« Kláresit, hogy vezesse a házat. Midőn a seb enyhül, s a tábornok már nem annyira a veszteségre, mint arra gondol: mily egyedül maradt, eszébe jut, hogy hátha Kláresi mindig a házban maradna. Nem tudja, hogy a lány mást szeret, Gyomay pedig hajlik az előkelő frigyra, a lány szerelmének egy sem tulajdonitván tartósságot, mert hiszen emberi szokás: a mások [mely érzelmét mulékonynak, a magunk minden érzelmét pedig örökké tartónak venni. Örvend tehát, hogy lányát ily nagy kitüntetés éri, s a tábornok is bele éli magát kedves tervébe, de midőn egy uralkodóházbéli német herczeg, katonakorából ismerőse, meglátogatja, s nyájas beszélgetés közt — nem tudva mitsem a tábornok nősülési szándékáról — azt mondja neki: »Ott állunk már mi, hogy a lányok is meg mernek

csókolni bennünket; édes titokban esett az valaha hadnagykorunkban, e szón mélyen megütözik; mikor pedig megtudja, hogy a leányka egy hozzá illő ifjút szeret, nem csak lemond, hanem még ő lesz az ifjak szerelmi pártfogója, s hogy az apát rábirja, vagyona felét is fölajánlja a fiatal párnak. De Gyomay nem az az ember, ki könnyen enged. »Gazdagság nélkül — agymond — el lehet a magyar nemes ház, de becsület nélkül nem.« Megkivánja, hogy lányát a ház, melybe viszik, ne csak tűrje, hanem meg is becsülje. »A szoptemvir háza csak kegyelmet akar osztani házamnak, köszönöm, de el nem fogadom; tisztos párta nem nyom annyira, mint gyalázatos főkötő; leányom marad!« Ez volt az önféjű, hajthatlan öreg elhatározása. A tábornok és az ifjak törték tehát a fejüket, hogy mint ingassák meg makacosságát. Ugy találták, hogy büszkeségének, melyben sértve volt, kollene irt nyujtani. Meg is lették a legjobb utat: a vendég herceggel kérték meg a lány kezét Vincze számára. Ez nagyon hízeltget az öreg Gyomaynak, kivált midőn a herceg még násznagynak is ajánkozott; nem bánta hát, de egyszersmind kikötő: a szoptemvir nyilvánosan jelentse ki, hogy a leányt szívesen elfogadja házához. A szoptemvir [egész készséggel tette az ünnepélyes deklarációt, a fiatalok végre boldogok lettek, a szoptemvirné is nagyra volt a hercegi kegygyel, Gyomay pedig nem kis büszkeséggel jegyzé föl a familia levéltárába, hogy egy uralkodó ház hercege a Gyomay ház falai közt násznagyként kérte meg Klára leánya kezét.

Várfokon pedig Uzay bátya ugyan fonákul viszi dolgát. Nehogy Laura megbánja férjhez menetelét, nagyon keresi kedvét s enged neki mindent. A régi csöndes ház fel van forgatva. Kornél ugyancsak rendezí benne a mulatságokat, szemet vet Czilire, s még Károlyt is rontja, beavatkozva nevelésébe. Gyulának ez természetesen nem tetszik, s Czilit is óvja a pesti uracs édelgéseitől. E miatt Laura és Kornél még jobban neheztelnek a nevelőre, kivált midőn megtudják, hogy Czilinek intő levelet irt, gyanuba veszik, hogy a lányt hálójába akarja koritni s általa vagyonhoz, ranghoz jutni. Czili szereti is valóban a szép és eszes ifjút, kitől oly sokat tanult, s pártjára kel mindig, ha előtte bántják. Uzay szintén mellette van, de neki, mint oly embernek, ki maga mond le jogáról, nem

sok hatása van többé. A régi jó pap és Gyula, látván, mennyire unja Uzay a zajt, melyhez azelőtt nem szokott, Czili által figyelmeztetik a fiatal hitvest, hogy legyen több tekintettel férjére. Laura hajlik e figyelmeztetésre, de büszke lévén, kéri férjét: hogy máskor neki s ne másnak mondja meg óhajlásait. Uzay, hogy neje erősnek lássa, gyöngö az mondani: neki nincs óhajtása, ő nem is panaszkodott soha senkinek. Sőt a papra és nevelőre haragot is mutat a kéretlen beavatkozás miatt. Időközben Laura kezdi belátni, hogy Gyula nem oly ember, a kit kicsinyleni vagy lenézni lehetne. Észrevételei, nézetei gyakran meglepik s érdeklik. Kivált ha a zenéről beszél, melyet Laura egész szenvedélylyel úz. Közbejön azonban újra valami. Czilinek új lepkeje akad a házhoz vetődött fiatal Regécziben, ki szeleskedésiben majdnem elárulja, hogy a nevelő — az ő régi »barátja« — a Bélteki-házból való. S e névhez Laurát keserű emlék köti. Midőn pedig Uzay kérésére Gyula kimondja: nem hiszi, hogy a báró boldogithatná Czilit, Laurában újra föltámad a gyanú, hogy ez mégis egy alattomos ifjú, kinek a háznál tervei vannak. Túr azonban, s egy kiránduláson, midőn egy közeli romot meglátogatnak, beszélget is vele. A felügyelő, ki őket a romhoz vezetí, regét mond nekik a szép Dorkó asszonyról, e vár egykor hűtlen asszonyáról, ki élő pokol volt, »mennyet hazudva s kárhozatot nyujtva.« Aztán megmutatja a Dorkó hidját, mely a hűség próbája: a hűtlen nő vagy szerető mindig leszédül róla. Majd a Dorkó gyűrűjét veszi elő, melytől a nő, ki férjét vagy kedvesét megcsalta, elsápad, ha ujjára vonja. Midőn e gyűrűt Laura megpillantja, ájultan omol össze s Gyula viszi le karjain. Otthon aztán megtudják, hogy kalamazuk nem a valódi felügyelő volt, s gyanakodnak, hogy tán a vidéket retteggető rablók egyike. Laura különösen fél. Oka van rá. Egy este Porubay exprofessor még jobban megfélemliti a családot. Elbeszéli, hogy a hegyek közt őt is megtámadták a rablók, s borra való pénzt kértek libasültjök mellé. A professor, mosolyogva, hogy megfoszthatónak tartják, azt felelte nekik: »Nem ismerem torkaitokat atyafiak, de ha csak kevéssel bővebbek is a rendesnél, a miben kétségem nincs, gyanítom, hogy a csárdás

amott az aljban minden vagyunkámért sem fogja megenyhíteni szomjaitokat. « Aztán még ő evett a sültjökéből s köszönetül elvitte őket egy friss forráshoz. Majd a rablók, megtudva, hogy professor, felkiáltottak: »Tehát tudós? Úss' a patvar, miért nem rikoltád ezt a fülünkbe? dehogyan kerestünk volna pénzt körülte!« Porubay elbeszélése (bár az ő előadása soha sincs a humor sava nélkül,) neveli Laura félelmét. S következik egy pár romantikus jelenet, minőknek kigondolásában és festésében Fáy nem volt oly szerencsés, mint midőn egyszerű történeteknél maradt. Egy este Gyula lángot lát a Czili szobájában; ijedten rohan föl, s kiment a füst és tűzből — Laurát, ki félelmében hálólhelyet cserélt s gyertyáját égve feledte. Czilit pedig nem találják sehol. Őt Ongay hozza vissza a' éltan, kiszabadítva a haramiák körméből, kik sétája közben rabolták el, s bizonyára pórnál jár, ha a vitéz fiatal tiszt esetleg épp arra nem lovagol. Átalában az Uzay-házra csoportosan jó a baj. Maga Uzay beteg lesz és meghal. Majd az öreg Türey ront be Laurához kétségbeesve, kérvén őt, hogy menjen azonnal Pestre s beszélje le Kornélt, ki egy komédiásnét akar nőül venni. Laura elindul, két mostoha gyermekével és Gyulával, kit jobban megismer és kevésbé kicsinyel. Sőt mióta megmenté, hálát is érez iránta. Pesten Gyula a rettegott komédiásnőben saját nővérét: Birit találja föl. Ő maradt, a mi volt: »szerfölötti könnyű elme, ki — miként forradzó és habzó szer felülfut edényén — nem fér meg a házi élet szűk körében, holott csaknem egyedül ez világa a jó nőnek.« Most is ledéren beszéli el bátyjának, a mi történt vele. Atyja egy nap meglátta, hogyan bizalmasodik Legulival a kertben, s haragosan rontott közéjük. Hiába allegált Leguli, hogy »a természet hatalmas az ész fontolgatásainál,« hiába helyezé kilátásba, hogy Kriska beteges lévén, »később mindent jóvá tehet:« az apa szidta Legulit, őt magát pedig férjhez akarta adni egy agarászó, paripázó, pipa és bor közt mulató, fiatal czimborájához, ki elől azonban szépen megszökött s Miskolcra a színészekhez szegődött. Könnyelmű vidorsággal mondá mindezt, valamint azt is, hogy ő férjet keresvén, elfogadja férjül Türey Kornélt. »Örvendek, — mondja Gyula némi kesernyén, — ha egymásban föllelétek kölcsönös ideál-

tokat.« Ők valóban együvé illenek, s házasságuk eleintén, olyan, »mint két békés utazó együttléte szűk szekérben.« Laura ez alkalommal tudta meg, hogy Gyula a Bélteki Mátyás fia. E név rá nézve rossz emlék, mert ez a név állt egy levél alatt, mely Uzayt arra inté, hogy ne vegye nőül Laurát, ki hűtlen és hitszegő. Sok bús órát okozott neki e levél, melyet Gyula most meglepetve néz. »Az aláírás — mondja — atyámé, de foglalatja nem lehet az övé.« Laura örömet hisz neki, s miután most már tudja, hogy mily házból való, nem tarthatja többé toladó csábítónak, s hálától megennyhült szíve rokonszenvezni kezd az ifjúval, kinek kárpozlással tartozik annyi méltatlanságért. S Gyulának ismét alkalma akad őt megmenteni. Egy nap a rablók a várfoki kastélyba törnek, s szinpadias czifrasággal öltözött kapitányuk Laura elé áll és így szól: »Most szabad vagy ismét, mit várhatok?« Van zavar és aggodalom. Pista, ki a rablók közt van, bosszúból Erziért, Kornélra löv s megsebezi. Gyula e közben az oldal-szobába ragadja Laurát, mialatt ő maga is sebet kap. Egész harez foly, mi közben ismét Ongay jelen meg, mint szükségben szabadító, huszárjaival, kik a rablók egy részét (köztük Pistát) megfogják és elhurcolják, más részét pedig megszalasztják. Holyre áll a csönd, s a sebében fekvő Gyulát Laura ápolja, ki e közben észrevesz keblén egy arczképet, a magáét. Ez meglepi és elbájolja. De érzelmeibe aggodalom vegyül. Ő tudja Czili szerelmét s a rabló kapitány emléke félelmesen lebeg előtte. Az első aggodalom azonban hamar eloszlik, mert maga Gyula kéri meg jó barátja, Ongay számára kedves tanítványa, Czili kezét. A leány szobájába vonul sirni; siratni szerelmét, mely nem viszonzott, s el akar halni szerető szívével. Erőt kap azonban a szegény Erzi fohászaitól, ki eljött a fogoly Pistához, kinek »lánczcsörgése szívét járta,« s így sohajt: »Csak boldognak tudnám őt, őh csak boldognak, mi könnyen túrném saját sorsomat!« A pórnő ez önzetlen felkiáltása mélyen hat Czilire, s miután sejt, hogy Gyula kit szeret, oda megy hozzá s azt mondja: ő elfogadja a kapitány kezét, ha Gyula megelözi őket s összekel az ő jó Laurájával. Gyulát annyira meglepi e kérés, hogy szólni is alig tud; de midőn Laura belép, Ongay

összeteszi kezüket, s valamennyien oly boldogok. Laurának azonban el kell mondania történetét a rablóvezérrel. Midőn ő nagynénjénél Pozsonyban lakott, akkor e rablóvezér egy büszke, kitüntetett tiszt volt. Olmaynak hívták. Neki is hevesen udvarolt, s ő elfogadta hiuságból, vetélkedésből. Egy nap a tiszt szenvedélyesen ölelte őt magához s zálogul gyűrűt cseréltek. Az egyik az volt, melyet Olmay a romnál Dorkó gyűrűjének nevezett. Ez ember szenvedélye már akkor is félelmes vala. Egy báróval párbajt vívott oknélküli féltékenységből, Laura iránt pedig követelő és kiméletlen volt. Ily lázas emberhez nem akarhatta kötni sorsát, s hogy ez meg ne történjék, hirtelen bucsutlanul hagyta el Pozsonyt. Olmay tombolt dühében. Ő lemondott tiszti rangjáról Lauráért, eldobta pályáját s most azt se tudja: hol van e leány? Vadán esett a tivornyának és a kártyajátéknak. Ez régiebb szenvedélye volt. Már gyermekkorában atyjától elviselt kártyákat kapott mindig ajándokba, s ez volt egyetlen mulatósága, játékszere. Most mindenét eljátszva, rabló lett kalandvágyból, mert hisz már ifjúságában gyönyörködött az Abelino, Rinaldo-féle regényekben. Majd esetleg meglátva Laurát, szenvedélye újra föllobbant s birni akarta, habár erőszakkal is. De e merényletnél törbe került. Midőn Gyula meghallja e történetet: Laura tévedését »vétketlen ifjui csalatkozásnak« nevezi. Laura szigorubban ítél magáról. »Hiuság mētelye volt, — mondja Gyulának, — mely szintoly bő forrású rosz nőnemünkénél, mint a nagyravágyás a férfiu kebelben.« De maga az, hogy hibáját így elismeri, mutatja: mily teljesen kigyógyult e mētelyből.

Gyula, föllábadva, boldogan megy Bétekre, hol atyját az utósóban találja. Gyöngéd kimélettel simulnák most össze eltért szívoikkal. Szó sem esik köztük a multakról, minden tettük, pillantásuk megboesátást, kibékülést tolmácsol. A beteg apa panaszkodik fiának, hogy felesége mint méltatlankodik vele, türelmetlen, bosszús iránta, Vártayt — egy léhűtő fiatal ezimborát — itatja legjobb borából s neki csak lőrét küld a pinczéből. Gyula leveretve hallgatja e kiméletlenséget. »Hisz a beteg búcsuzó vendége a világnak, s ki tagadhatná meg attól az utósó gazdai szivességet?« Megve-

téssel gondol a szívtelen asszonyra, ki még el sem temette férjét, már is kiszemelte a fiatal legényt, hogy azzal majd elvétesse magát. Apa és fiú beszélgetve töltik az időt. Mátyás elmondja, hogy vadászat közben egyszer mint fogták el a rablók s vitték egy barlangba, aláírta nevét egy papirdarabra. Ez aláírást használta föl Olmay aztán Laura ellen, de hogy e csinyért mért kellett ily tekervényes dolgot elkövetni, sem Gyula, sem az olvasó nem láthatja be. Hisz arról úgy sincs szó, hogy Uzay ismerte volna Béteket, s nem is ösmerhette, mert akkor Gyula sem lehetett volna előtte idegen; ha pedig nem ismerte, akkor az állevelben mi szükség volt a valódi aláírára? Főlöseges, ezáltalán epizód tehát az egész, melynek még csak mellék-irányzata sincs, mint van a regény többi főlösegeinek. — Mihelyt Gyula visszatér a szülei hához, úgy lép föl, mint házi ur, s Léni is engedelmeskedik, erőt, akaratot érezvén maga fölött. A fiatal ur parancsol, intézkedik s idejének nagy részét arra fordítja, hogy megédesítse atyjának néhány végnapját. És az öreget egy újabb szélhűdés csakhamar másvilágra költözteti. Elhagyja e földet, melyen annyi meddő zajt csinált. Fia megilletődve áll fölött. Szíve örömet kimentí minden gyöngéjét, melyeket a fonák nevelésnek ró föl, s melyek mellett jó szívdobogott benne. Aztán megtartja pontosan végkivánságait. Első völegényi köntösében, első neje mellé temetteti, a jobbágyokat megvendégeli a torban, a vidék koldusainak alamizsnát oszt, a cselédséget pedig egész évre kifizeti. Legalább jó emlékezet maradjon utána. A temetésre Biri is lejött, de mivel gyászruhája nem készült el jókor, elkésett. Csak az osztály zajára érkezik. Kornél és Leguli zajognak, mint két mohó prókátor, míg Gyula mosolyogva hallgatja az önzöket. Leguli elve: sokat kívánni, hogy legyen miből engednie. Fölcsigázza tehát az özvegyi jogokat. A két ügyvéd sorba felhord minden törvényezikket és decisiót. Végre Gyula határozottan lép föl: tízezer forintot ajánl az özvegynek, s annyi butort és éleséget, a mennyit el tud vinni, csak hogy elvigye egy nap alatt! Léni maga is siet, mivel Vártayval új terve van; neki esik hát a ház ingóságainak, s bár Kornél akadékoskodik, úgy kipusztítja a házat, hogy másnap Gyula ne-

vetve néz körül az üres szobákban. »Nagy lelki bajtól menekülést vagyunk egy részével vehetni meg, mindenkor olcsó vásárlás,« — mondja Kornélnak. Midőn aztán Gyula rendezkedik a háznál és a kertben, egyszer átszól hozzá a kerítésen az új szomszéd: az öreg Regéczi báró. Eddig nem mutatta magát, mert a temetés és osztzkodás búsa és zavart arcaitól iszonyodva fut. Ő folyvást az egykori joviális ember, ki Horácot könyv nélkül tudja, mivel e római költő arra tanít, hogy siessünk élni! Ő még mindig a régit vallja: »nincs körülmény, mely megérdemelje csak egy órai tördésünket is, annál kevésbbé bánatunkat,« mert »éltünk szűk folyama, ez a néhány csöpp az öröklét tengeréből, egyformán sahan el tölünk, akár virág viritott annak partján, akár vad tövis.« Ő jó mindenkinek, csak magának rossz. De Gyula örül a szeretetreméltó szomszédának, mert »egy jó szomszéd legalább is két atyafi, s a rosszából több is.« A báró elbeszéli röviden és vidáman, hogy rossz számoló lévén, most végre e kis birtokba csöppent, »Akként vagyok — úgy mond — mint az egyszeri fősvény köpenyegé, melyből kabát, később mellény s végre sipka lőn. De öcsém (s itt szívére teszi kezét,) a posztó, hidd el, jószövetű és nem durva.« Gyula rendbe hozva bérteki ügyeit, megy Harsagra Vinczeékhez, hol Kláresi boldogan szabja az apró ruhákat egy kis lény számára, a ki még nincs. A szomszédban Rónapataki tábornok is ünnepre készül. Porubay exprofessort akarja boldoggá tenni, a kit épp úgy megszeretett, mint az olvasó. E saját-szerű pedáns emberben, ki az élettől, művelt társalgástól elzárva, holt tudományok közt növekedett föl, kívül tanárkorában egyik évben a philológiát, másikban a mathesist taníttaták, s mivel kollektíven adá elő a tudományt, melyet rátukmáltak, tanszékéről lelkiismeretesen lemondott; ki a maga idején nem birt feleségre szert tenni, mert világa holt világ lévén s az élőt nem ismervén, a lányokkal is csak úgy beszélt, mint a diákokkal, minden furcsasága és felszége mellett van sok szeretni és becsülnivaló, mert van kedélye, benső világa s bár naiv, de romlatlan gondolkozása. A tábornok ismeri őt, mert házához képeket járt árulgatni, szegény, de munkás hölgyek számára, kikkel erdei magányban él, hogy legyen

egy férfi mellettük, ki segíthessen rajtuk. Egy nap a tábornok a környéken szerteszét nézve, meglát egy uriasabb öltözötű embert, ki paraszt munkához szokatlan kézzel, ügyetlen fogással kapál, nyakát és fejét hús zöld lombbal övezve. Nézi s csodálkozva ismeri meg Porubay exprofessort. Rá kiált: »Mit csinál clarissime?« »Szátyongatom közanyámat, a földet, domine illustrissime! — feleli az, kapájára dőlve s szakadó izzadását törülgetve, — hogy rólam, mostoha fiáról se felejtkezzen el. Ugy hiszem, az emberi test és lélek aljasul, mihelyt hever.« A tábornok sajnálkozik, hogy lelki munkához szokott férfi ily paraszt munkával öli magát. Maga a professor is elismeri: hogy »kissé sajnós, mert a test akaratosabb a léleknél. De van e munkának jó oldala is. Csak kezem van bérben, lelkem és gondolataim egész nap szabadok.« A tábornok elhatározza, hogy gondoskodik e jó ember sorsáról, s elviszi őt magával. Részesévé teszi a mulatságoknak és a vadászatoknak, kérdeve tőle: »Lőtt-e már valaha valami vadat domine clarissime?« »Egy pézsmakacsát az udvaron domine illustrissime! — feleli őszintén Porubay, — a mint egyik tanítványom atyjának puskái az udvaron tisztittatván, egyik fegyvernek régi töltése kezemben véletlenül kisült. Azóta, valamint azelőtt sem, öldöklő fegyver kezemben nem volt.« Mindamellett stucezot adnak vállára s viszik. Azután a tábornok egy képen, melyet Porubay árul, megismeri annak a nőnek alakját, a ki őt valaha igen mélyen érdekelt. Ez a kevély szeptemvirné nővére volt: Jusztinka, ki fiatal lánykorában eljárt szerezéséért. Érzélgős regények mellett növekedve, bele szeretett egy szegény festészebe s átadta magát gondatlanul a szerelem mámorának. Fia született, s neki magának menekülnie kellett a büszke családból, valamint a festészek is az előkelő apa haragja elől. A fiút aztán a tábornok nevelte föl. Ez a boldogtalan Uzory, kit a tábornok lánya iránti titkos szerelme eleány szerencsétlen vége gyógyíthatatlan tébolyba ejtének, s anyja e fájdalmas állapotban látja őt viszont, de nem sokáig láthatja, mert a szerencsétlen ifjút egy nap halva lelik meg a tábornok leányának sirján, virágkoszorúval kezében. A másik nő, ki a magányban él, az ábrándjaiból alászállt Angelika, a művésznő, ki hálából festé le

Jusztinka arezképét, mely aztán a tábornokot nyomukra vezette. A sokat szenvedett nő Angelikát, midőn ennek anyja meghalt, atyja emléke iránti édes emlékből magához vette, megoltalmazta a fiatal Regéczi báró élvágyától, s a csábítás elől elrejté egy csöndes magányba. Sorsa a tábornokot is mélyen érdeklé, s Porubayt a falu esküdt jegyzőjévé tévén, Angelikát neki szánta. S ez a nászünnepe az, melyre a tábornok készül, mivel a szegény leány, ki egykor annyit álmodozott, ha szerelmet nem is, de hálát érez a nemesszívű Porubay iránt, ki oltalmazójuk, ügynökük s egyetlen jó barátjuk volt.

A regény záradékát a boldog nős élet nyájas derűje képezi. Együtt van a három fiatal pár: Gyula Laurával, Vince Kláresival, Ongay pedig Czilivel. A két régi jó barát megemlékszik az egykori ünnepélyes fogadásra, hogy a hazának hasznos fiai lesznek. Ongay is szövetségükbe áll. A három nő pedig édes mosolylyal fog kezét, föltéve magukban, hogy férjeiket segíteni fogják nemes czéljuk elérésében.

El kellett mondanom e regény tartalmának vázlatát, hogy azokat, kik nem olvasták, meggyőzzem, azoknak pedig, kik már elfeledték, emlékükből idézzem: mily könyv az, mely oly korán kiesett olvasmányaink forgalmából, annyira, hogy az újabb nemzedékek már teljességgel nem is ismerik.

Hogy megjelenése idején e könyv nem képezett meglepő irodalmi eseményt, noha egy világjelentőségre kapott műágban nálunk az első jelenség vala, azon nem ütközhetünk meg. A regényt igen sokáig a francziák sem számították a tulajdonképpeni költészethez. Ismeretlen lévén a klasszikai hajdankorban, (mert a »milesi mesék« csak előzményét s nem részét képezik a voltaképeni regénynek,) az újabb nemzetek sem voltak hajlandók annak polezot adni a költészet amaz ágai közt, melyeknek már a régi hellen világ eszményi élete dícsőrt adott. A hajdani első görög regényeket, köztük Heliodor »Theagenes és Charikleia«-ját, e kitünő művet, mely egy keresztyén püspök munkája, s Longus »Daphnis és Cloe szerelmét« nem számították soha a classica litteraturához. Akkor is, mint később sok ideig, a próza parvenu-jének tartották a regényt. S valljuk meg, maguk a re-

gényírók közt mindig elegenden akadtak, kik mintegy törekedtek is e műfajra rá sütni az alacsony származás bélyegét. Fészkevé tették azt a selejtesnek, póriásnak, frivolnak, hamis morálnak. Abban az időben pedig, melyben amaz íróink fejlődtek, kik Fáy korában az izlésnek irányt, a kritikának hangot adtak, a társadalmi regényeknek egy oly fajtája volt még divatban, mely az emberi szív érzelmeit valóságos körjelenségek képében festé, férfiatlanul, költőietlenül; s esoda-e, ha a komolyabb elmék, ismerve e regényeket, férges termékei miatt kevésre becsülték magát a fát, melynek egyik ága pedig ez időben is hatalmas gyümölcsöket, nevezetes történeti regényeket adott a világnak, sőt a társadalmi elbeszélés terén is kedélylyel és magas erkölcsi komolysággal bíró elemek szintén mutathatók föl, például a németeknél Zschockét. Jobb íróink azonban főleg azt látták szomoruan, s fel is szólaltak ellene, hogy közönségünkre szintén mint ragad az az ideggyöngítő metely, melyet a Göthe költői sentimentalismusának elrontói: a Müllerek, Cramerek, Clarennek, Lafontaine serege terjesztett, s a költészet elsatnyulásától méltán tarthattak oly izlés idején, mely Lafontaine »Különcz«-ének s Kotzebue »Leontina«-jának magyar fordításán kapva kapott. Egykor, a pozsonyi iskola falai közt, magát Fáy is érdeklé ez érzélgős és érzéki irány, valamint a frivol is, s Wielandot, ki maga sem volt ment e fonák szellemtől, kezdé fordítani. De részint saját ép kedélye, részint Szemere Pál intései, hamar elfordíták szellemét a regények és költemények beteges fajtától. Mihelyt jobban kezdé ismerni az életet: azonnal tisztában volt, hogy mi az, a mi e téren a magyarnak kell s mi az, mit hazai írónak külföldi művekből meritni szabad. Egyik meséjében van egy majom, mely gazdájától, az embertől, csak a köhögést tanulta el, s meseirónk hozzá teszi: »Szomszédunkban a műveltség, a Luther, Lessing, Göthe és Schiller hazája, és mi fényűzést orzánk el tőle, s néhány idegen kaptát, hogy tudhassuk, miként szegényedjünk és miként írjunk a magyarnak nem magyarul.« De Fáy nem csak ily aphorismákban kívánta javítani az izlést s irtani a gyomot, hanem egyszersmind példát akart adni arra, hogy irodalmunknak oly társadalmi regényre van szüksége, mely saját életünket,

alakjainkat, hibáinkat és vérmérsékletünket tükrözze vissza. És ez oly mértékben sikerült neki, hogy regényének alakjait, levegőjét, kedélyes hangját ma még sokkal jobban lehet méltánylanunk, mint a mű megjelenése idején, mert — bocsánat ez ismétlésért! — a régi magyar világnak mennél több sajátosságos vonása és jellege esik áldozatul a kor nivelláló irányának: annál több korrajzi becse lesz minden oly műnek, mely hiven festette egy-egy letűnt időszak embereit és törekvéseit.

A »Bélteky-ház« — mint már érintém — alak és compositió tekintetében szabálytalan mű. Az alkotás arányait és őszhangját Fáy András nem ismerte. Az egészet úgy hozta létre, hogy különféle részeket rakott egymás mellé, a mint szülemllett kezdőben minden nemzet regénye, a német »Simplicissimus« csak úgy, mint a »Lazarillo de Tormes,« melyben egy hamis siczkó beszéli el élményeit a különféle helyekről, a hol szolgált. Továbbá az epizódok Fáynál nem egy folyvást haladó folyam közbeeső szigetei, mosolygók és változatosságot képezők, hanem gyakran széles száraz földek, melyek alatt maga a folyam is elvész, hogy aztán csak a messze távolban csillámljon fel újra. Ekkép nem változatosságot, hanem szakadozottságot idéznek elő. Elköveti ő azt a hibát is, hogy midőn már a regény főalakjai célhoz jutottak: a régi magyar gyarlóságok, kiesapongások és meddő élet képviselője, Bélteky Mátvás meghal, fia pedig — ez előre törekvő magyar ifjú — boldog házasságra lép: írónk új és másodrendű alakok életelözményeit beszéli el hosszasan, körülményesen, csökkentve a mű hatását, s nem tanulva meg, hogy Scott Walter is, kit pedig ő ismert és sokra becsült, habár szerette a részletes rajzokat és aprólékosságig menő leírásokat, mi-helyt egyszer a cselekvény fonalát megereszté, mindig kevesebb kitérést tett, a katasztrófa felé pedig lehetőleg gyorsan s egyenes irányban haladt. A kritika megróhatja továbbá, hogy míg Fáy a koreszmék pengetésétől nem kímélte a tért és szót: addig néha a cselekvény legszebb részein; forduló pontjain szófukaran suhant át, noha épp e regényben is elég példáját adta, hogy a helyzeteket és kedélyállapotot mily hiven és melegen tudja festeni. Alakjai néha csak egymást arczké-

pezik, mi a jellemzésnek legkétesebb értékű módja, dialógjai pedig sokszor csupán elmélkedések láncza, mely mögött ott látjuk az író — mintha sugólyukból beszélne. Mindez igaz, valamint bizonyos az is, hogy a sok eszme közt nincs egy, a mely kiválóan uralkodnék, és a sok alak közt sincs annyira kiemelkedő, hogy valódi központot képezne. A gondolatok és tendenciák e bőségében, az alakok e sokaságában, hol egyik, hol másik kerül előtérbe, s e gyakori változások közben néha a két főalak is: Bélteky és fia, igen sokáig maradnak a háttér mögében. De elevenség ritkán hiányzik, s még akkor is, midőn nevelés, irodalom és művészet fölött hosszúra nyulik a beszélgetés, a kedélyes hangnak és elmés ötleteknek nyárjas derüje sugárzik e komoly lapokon. S ez az oka, hogy noha e tanregényben, mely annyira pedagógiai irányú, hogy az emberek is nagyobbára úgy vannak benne fölmutatva, mint a különféle nevelésmód produktumai, mindig valami kedélyes, családias levegőt érezünk, s az életképek elevensége és az alakok magyarossága feledtetik velünk, hogy Fáy a költészetet, mely aesthetikai értelemben véve mindig legmagasztosabb akkor, midőn önmagáért van, sajátképp didaktikai célok eszközének használta. Az ő egész egyénisége bele olvad e műbe, emberszerető jó szívével, magasztos, fenkölt törekvéseivel, a mint embert, hazát boldogítani kíván. Nem csak az látszik meg művén, hogy oly írótól eredt, kiről méltán mondák: hogy már ifjú korában érett s még aggságában is fiatal volt; hanem látszik az is, hogy könyve egy nagy hajnalhasadás küszöbén, magas remények és várakozások idejében szülemllett, midőn a szép-elmék hittek az eszményben, és nem estek sem skpticismusba, sem vastag realismusba, mint ugyanez időben a »Physiologie du mariage« nagy tehetségű szerzője, ki egy egész regényíró iskola zászlóvivője lön. Épp úgy távol tartá magát Fáy András mindattól, mi az érzéseket ingerli s az idegekre hat. Egyszerű életet, a világ mindennapi folyását festette, ismerve erejét, mely a szenvedélyek rajzáig nem emelkedett. Az ő műzsjának nem a phantasia merészsege, hanem az életbölcseleg és emberismoret adtak szárnyat. Zajtalanabb vizeken evezett, melyek azonban visszatükröz-

ték a partok virágait és a mosolygó eget. Előadásában jó izlés, a tárgyak választásában mérséklet vezette. Ha néha vétett a mérséklet ellen, mint például a »Bélteky-ház«-ban a rablókapitány festésében, a siker korántsem kísérte vállalkozását annyira, mint midőn az élet szelidebb, nyájasabb képeit festé, melyeket kitűnően megfigyelt és élénken rajzolt. Az egyszerűségbe néha sok tartalmat tudott önteni. Például Bélteky Mátyásné anyai érzelme néhány rövid és keresetlen kifejezésben mindig a szív egész ékesszólásával nyilatkozik. Egy pár szerelmi jelenet a fiatalok közt szintén az élettelenség közvetlen szépségével bír. A fiatalság kellemét általában nagyon vonzólag tudta festeni, bár többnyire mulékony szerelmekkel foglalkozott. Feltűnő, hogy néha oly gyorsan ébreszti és változtatja a szerelmet, még pedig komoly természeteknél is, továbbá fiatal lányok sorsát oly könnyen köti koros férfiak oldalához, mintha csak a szív e legnagyobb és legátalánosabb érzelmét mulékony és tetszés szerint irányozható hevületnek tartotta volna. S olykor úgy bánik a szerelemmel, mint a gyertyával szoktunk, a pillanat szüksége szerint hol meggyújtva, hol elolttva. Az ifjú, kinek mátkája szerencsétlenül meghal, hamar választ egy másik lányt, a ki kevés küzdés után egy régi szerelemről mond le, midőn elfogadja az ajánlott kezét. Bélteky Gyula maga is három könnyű szerelmi lángon esik át, míg végre igazán kezd szeretni. Második választottja pedig, noha komoly leány, a mig ő külföldön utazik, férjhez megy oly férfihoz, ki műveltség tekintetében nála sokkal alantabb áll; arra, hogy kedvese visszatérését megvárja s aztán határozzon, nem is gondol. Egyetlenegy mélyebb, tartós, akadályokba ütköző, de annál erősebben égő szerelem van e regényben festve, a Vinczéé és Kláresié, mely annyival érdekeseb, mert a fiatal szivek boldogságát egyfelől a szeptemvirék rangkóros kevélysége, másfelől pedig a Kláresiatyjának nemesi büszkesége és nyakassága akadályozza. S mily jellemző különbség van ama kevélység és eme büszkeség közt! A sok szerelem közt, mely e regény lapjain vagy mozgásnélküliségben, passiv várakozásban, vagy könnyű megváltozásban nyilatkozik, fejlődésre nézve legérdekeseb a Lauráé. Ő eleintén lenézi, gyanusítja, sőt csaknem megveti azt az ifjút, a kit

később megismer, becsülni kezd és megszeret. Ez nem gyors változás, hanem valódi fejlődés, mely lélektanilag van indokolva, a természetes fokozatok megtartásával. A szerelem felfogásában tehát Fáy András nem volt egyoldalú, s annak sokféleségét lehetőleg feltűntette, bár a fiatal szivek viszonyát könnyen kötötte és bontá. E vonás oly irénál, ki az érzelmeket nagybecsülte s a szivekkel üzött könnyűvérű játékot regénye több alakjában gúnyozta és megbünteté, érdemes a vizsgálatra. Lehet, hogy e gyorsan kötött, bontott, forgatott szerelmekre annyiban is szüksége volt, mert különben a regényben játszó sok családot és személyt annyira sem birta volna egymással kapcsolatba hozni, a mint ez uton tette; továbbá bizonyos, hogy regényének derült hangulata nem is igen tűrt volna még több oly szerelem festését, mely hosszú bánattal és szenvedésekkel jár. Aztán a szerelmekben és házasságokban szintén többféle gondolatot törekedett visszatükrözni. Egyikben azt a költői nézetet, hogy »az az indulat nem volt elvesztegetve, mely egykorig viszonzottat;« másokban azt, hogy »báuat, mint öröm, hamar elhervadnak körülünk, ha azok a kedélyben viszhangra nem találhatnak;« a harmadikban pedig e prózai valódiságú felfogást: »feleségben tán kívánatosb erény kedvessé tudni tenni férjének az életet, mint csupán szeretni őt.« De valószínűleg mindez indokok fölött állt egy erősebb, az t. i., hogy regényében egyszersmind oly könyvet akart adni, mely a holdkóros német románokkal beplántált érzélgést ellensúlyozza a magyar olvasó közönség körében. Arról kívánta meggyőzni fiatal olvasóit, hogy az épkedélyű, egészséges észjárású magyar lányok nem oly gyöngye idegzetű teremtesek, mint a Lafontaine és Claren kisasszonyai, kik a dolgoknak sohasem verőfényes, hanem mindig csak árnyékos oldalait tekintik, minden kis bajra könyvekben úsznak és halni kívánnak. Ez írókat, kik a szerelem jelenségeit nyavalygó körtünetekké változtatták, s kik egykor a mi hölgyeink gondolkodásában és érzelmi világában is jelentékeny kárt okoztak, divatba hozva nem egy körben érzés helyett az érzélgést, természetesség helyett a szenvedélgést, lelki erő helyett a tetszelgő sopánkodást, Fáy is — épp úgy mint Bajza — oly

»métélyes ragadványok« terjesztőinek tekinté, kik elrontanak minden szépet és nagyot, »mit a természet a lélekbe tett.« S e regényeket, melyeket maguk a németek már méltó feledésbe kezdtek meríteni, magyar fordítók ép félszázad előtt ugyancsak kívántak nálunk meghonosítani. Bajza erősen osztó kritikát irt ellenök, Fáy pedig magyar beszélyekkel és regényekkel törekedett kiszorítani őket, felmutatva ellenökben azt is, hogy nem minden szerelem olyan, melyben a fiatal lányoknak okvetlenül meg kellene halniok, s festve vidám lényeket, kik a szerelem elröppent madarát megsíratják ugyan, de nem csinálnak belőle prometheuszi keselyűt, hanem szívük fölött tért engednek az észnek; és festve fiatal hölgyeket, kiknek ha szívök hajlama nélkül kellett is férjhez menniök, a kötelességérzet erejében fölemelkedve, ragaszkodni tudnak férjükhöz s kárpótlást találnak a házi erények gyakorlásában. S ezzel Fáy korántsem tagadta a szerelem hatalmát, melyről azt írta, hogy »kénye után — mint a bor — teremt a vígből szomorút, a szomorúból vigat, az ostobából bölceat és a bölcsből butát,« hanem — kerülve az üres tulzást, — nem fűtt minden kis röpke lángból pusztító tűzveszedelmet. Általában amaz egészséges magyar légkör fölött, mely e regény alakjait körülfolylja, nem sokat révedez az ábrándos, csalóka hold hideg fénye, hanem a napvilág életető melege süt, vidám sugarat hintve természetre, emberekre, örömeink és bánatunk tanyáira.

A regény vázlatában igyekeztem feltüntetni, hogy személyzete mily nagy és sokféle. Egyszerű póroktól kezdve egy uralkodó házbeli herczegig, majd minden társadalmi osztály képviselve van e regényben. Legbővebben a magyar nemesi házak kedélyes alakjai. S a mi kitünő érdem: egy valamire való alak sincs, mely egyoldalú színekkel volna festve. Se nem tökéletes, se nem ördögi lények ezek. Emberek, hibákkal és szép vonásokkal vegyest. Bélteky Mátyás, e meggondolatlan életű, sallangos, Bendegúz-fajta magyar nemes hibáit enyhíti jó szíve; Regéczy báró, e szeretetreméltó epikur, rossz gazda; a szeptemvir, e merev, nagyralátó férfi, igen jó hivatalnok; Leguli, e ravasz, önző prókátor, eszes és vidám ember; Léni, a furfangos és műveletlen nő, kitünő gazdasszony;

sat. Mindenikben van jó és rossz. Nagy bűnök nem fordulnak elő, még az a szenvedélyes tiszt is, ki rablóvezér lesz, rajátlag a szerelmi csalódás, játékszenvedély, hibás nevelés áldozata. A szenvedések sem erednek minden ok nélkül. A szegény Bélteky Mátyásné, e rokonszenves asszony, mintegy maga idézi elő szenvedéseit azzal, hogy erélytelen és túlságosan engedékeny; Uzay maga rontja el életét, midőn okos ember létére nem okosan, mert későn házasodik s fiatal lányt vesz, ki nem hozzá való; Laurát pedig egy hiúságból szőtt szerelem futó nemezeise éri, sat.

Az alakok közt mindenestire legkitünőbb, mert teljes következetességgel van festve, maga Bélteky Mátyás; zajos vigságaiban, botlásaiban és hanyatlásában érdekes egyaránt. Képe a régi, elmaradt magyarnak, a minő az hibáiban. Fia egy ellenkép, a minőnek kell lenni az új magyarnak erényeiben. De míg az apa egy bevégzett teljes rajz, addig Gyulát úgy szólván csak töredékben kapjuk. Megismerjük szép tulajdonait és nemes törekvéseit, de midőn a tettek mezejére lépne: akkor a regénynek már vége. A jó nevelőt, a szerelmezt és a megházasulót láttuk csak benne a mese folyamában. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy maga a Széchenyi által felrázott fiatal Magyarország sem volt akkor még több, mint egy szent törekvés, egy nemes fogadás; a tettek ideje csak azután következett. A régi rosszat, melytől a jövő érdekében válni kellett, Fáy András mélyen ismerte, az új jót, mely eljövendő vala, még csak álmodta. Mi természeteseb tehát, minthogy e regényben a »régie« erősebb, kidomborodóbb képet kap, mint az új, mely még csak eszmékben és vágyakozásokban élt.

A »régiehez« Bélteky Mátyáson kívül is több sikerült alak tartozik: többi közt az iskolai tanszék mátyarja, a szegény Porubay exprofessor. Ez — mondhatni — mesterileg rajzolt alak, mely Fáy Andrásnál erősebb jellemfestőnek is igazi díszére válnék. Olyan felszeg és mégis olyan rokonszenves. Nevetjük és száunjuk egyszerre. Viselete, kifejezései, tettei mind oly furesák és mégis van benne valami nagyon tisztelteméltó. A hangulat, melyet ébreszt, egyszerre vig és kesernyés. A komoly és nevetnivaló, a megható és mulatsá-

gos sajtászerű vegyüléke. Humor van benne, vagy legalább oly valami, mi már igen közel áll a humorhoz, e ritka adományhoz, a világnézet e magas tükréhez, melyet nem ismert a klasszikus Görögország sem, midőn az emberiség eszményi ifjúságát fenséges derűben élte. Egy német irodalomtörténész ezt úgy magyarázza: hogy miután a humor az élet keresztényi felfogásán alapul, mely e földről vágyva néz a legmagasb után, nem is létezhetett oly hitvallás levegőjében, mely az eget levonta a földre. Annyi azonban bizonyos, hogy keresztény népeknél sem nyilatkozott akkor, midőn irodalmuk még csak fejlődésben, gyermeki korban élt, s az angoloknál is, a humor e klasszikus földjén, Sterne, a »Tristram Shandy« költője volt az első, ki azt a regénybe bevezette. Ránk mindenestre kiválóan érdekes, hogy már a legelső magyar társadalmi regényben fölesillant a valódi humornak is legalább egy ere.

A tanköltészeti irányzatot elfogadva, el kell néznünk azt is, hogy a regénynek van néhány mozgás nélküli alakja, melyek fölölegesegek ugyan a cselekvényre nézve, mennyibe annak folyamán nem lendítenek, de szükségesek a költő intencióira, mennyiben azok által ad élénk kifejezést a korszellem új eszméinek. Ha a költő — a mint szintén tehette volna — maga mondja el nézeteit és elveit, a reflexiók bizonyára szárazabbakká válnak, mint így, midőn azokat párbeszédbe önté. Fáy András később is, midőn — mint az angoloknál Miss Martineau — nemzetgazdasági elbeszélést írt, például 1838-ban az »Ész és szivesapongások«-at, melyben az anyagi törekvéseket, takarékpénztárakat, zsidó-emancipációt sat. tárgyalja, mindig képekben és dialógokban igyekezett azoknak lehetőleg élénk kifejezést adni. A cselekvény folyamán s az alakok közvetlenségének mindig árt ugyan az ily eljárás, mert a személyekbe bele játszik maga az író is, mint a nap bölcsésze és moralistája; de az előadás legalább kevésbé száraz és unalmas. Azt pedig Fáy András elég finoman érezte, hogy a tanregény nem érheti el célját, ha untat. A »Bélteky-ház«-ban Káray, a volt-nevelő s földbirtokos, az a médium, mely által Fáy András leginkább nyilatkozik. Ez alak a tanregény Mentora. Igyekszik mérsékelni az öregek előítéleteit

s tüzelni az ifjak törekvéseit. Hogy komolysága szárazzá ne váljék: kedély és emberszeretet hatja át szavait. Ő »az emberi gyöngeségeknek is inkább baráti munkás orvosa, mint ítélgető hideg bírása.« Néha csak mellékesen hinti el nézeteit, melyekben mindig bölcsesség van. Irodalomról és művészetéről oly emelkedetten beszél, hogy nyilatkozatai bátran ama gyönyörű lapok mellé tehetők, melyekre Cervantes »Don Quijote«-jában a manchai pap beszélgetése van följegyezve a jó és rossz művekről. S Káray épp oly fölvilágosult, mint szabadelvű férfi. A szeptemvirhez, ki azt tartja »öregnél a tanács,« így szól: »Vajha a hivatalokban ne hagynák az emberek magukat előregedni s engednének helyet a munkavágyó és bíró ifjúságnak; nem egyszer tapasztalám, miként a kor tehetlensége eltörlé az elébb aratott érdemet.« Sőt hallunk tőle oly eszméket is, melyeket csak a most lefolyt évek kezdtek valósítani. Egy helyen mondja: »Minden megyében egy-egy *nevelői-ört* rendeltetnék, kinek tiszte fogna lenni, helyenkint *felügyelni*, miként neveltetik az ifjúság.« Ime a tanfelügyelőség javaslata negyven év előtt, midőn már a Mária Terézia korabeli hasonló intézvény rég feledésbe merült. A művészetéről szólva, melyet Fáy András a nevelésben szükségesnek tart, miután »e nélkül a lélek kopár marad,« megjegyzi: »jeles művészek által kellene másoltatni vagy mintáztatni, minthogy eredetiekhez még most sem erszény, sem remény nincsen, azon régi görög remekműveket, melyek a művészet osztályaira nézve időszakokat alkottak.« Ime, a nemzeti muzeum egyik legutóbbi vívmányának negyven év előtti indítványa. A lánynevelés alaposabbá tételéről is úgy beszél, a mint azt a »nőképző egyesület« pár év előtt vette föl programmjába, s a szépnem hatalmára nézve Rousseauval tart: »ha valamely eszméd pártfogás hiányában nem bír általánossá válni, nyerd meg számára a szépnemet s azonnal közdivatú leend.« Mind e nézeteket és tanácsokat Káray »nyájas részvétbe« burkolja. Benne oly ember van feltüntetve, kiben világpolgári műveltség erős magyar érzéssel párosul, minélfogva még Bélteky Mátyás is, e korlátolt, szűkfejű, salangos nemes, tisztelettel hallgatja, noha nem az ő embere. Társadalmunkban ma már — hála égnek! — az ily alakok nem ritkák, de a benne rejlő czélzat és tanulás napjainkban sem

múlta idejét, miután a széleskörű műveltség nem ritkán válik kozmopolitikus felfogások és érzületek terjesztőjévé.

Igen kitűnő oldala e regénynek az irány, a nyelv. Olyan ez is, mint az élet, melyet fest: tösgyökeres magyar, de izlés-sel, választékkal használva. Elmés, könnyű, kifejező. A nagyot mondani akarás üres pathósza s az élezelődés viszke-tege nem fordulnak elő. A képek egyszerűek, élénkek s az ötletek ritkán nélkülözik az élt. A nyelvkezelésben legfel-tűnőbb hiba: olykor a »mi« és »mely« elvett használata továbbá a viszonyraghoz képzőrag toldása ily módon: »a tár-saságokbani illedék«, »művészet világábani nyomozások«, sat. Kétséggkívüli, hogy ez a próza-nyelv tömörítése végett szán-dékosan történt, de a magyar nyelv természetével és logiká-jával nem fér össze. A hosszú szokat is megkísérlé írónk rö-videbre vonni, például torzsalkodás helyett »torzsony«-t, ri-mánkodás helyett »rimány«-t, esdeklések helyett »esede-kek«-et, esengés helyett »eseny«-t használt, a mi azonban jövőtlen kísérlet vala. Szoborszerű állás helyett »szobrai« állást mond. Továbbá a páholyt »színerkély«-nek, a fixiro-zást »szemszegezés«-nek, a zenét »hangá«-nak, a kényelmet »kénylet«-nek nevezi. Nála az illem még »illés«, az áb-ránd még »ámulat«, az állam még »állomány«, a szellő még »szelletke«, az ellentét még »ellenet«, az idegzet még »ina-zat«, az ifjak pedig egymás »melj«-ére — s nem keblére bo-rulnak. Ennyi mindaz, miben a nép egyszerű és erős nyelvétől s a mai irodalom szótárától eltér. Egy negyven év előtt irt nagy munkában meglepően kevés, s e kevés is oly gyé-ren fordul elő, hogy legkevésbbé sem rontja az élvezetet, me-lyet különösen nyelvének zamatos magyarsága nyújt.

Ime, első társadalmi regényünk, tartalmában, eszméi-ben és nyelvében teljesen magyar, mely ha nem is szült oly élénk irodalmi eseményt, mint négy évvel később a romantikus szellemű Jósika Miklós meglepő föllépése, — mert hiszen Fáy Andrásról az előzmények után már várhatták azt, a mit adott; — de mindenesetre igen elevenítő hatással lehetett mind az olvasó közönségre, mind a fiatalabb elbeszélőkre. Ha olvas-suk a harminczas évek társadalmi beszéleyeit, sok helyen halljuk bennök »A különös végrendelet« viszhangját, leg-

alább az előadás modorában s az elbeszélés élénk kezdésé-ben. Fáy nál: »Csörgey tanácsos egyet prüszszentett és meg-halt;« Kovács Pálnál, — a harminczas évek e jeles novellis-tájánál, ki Fáy-t vette mesterül s az ő »Elkésése«-re irta a »Koránjárások«-at — a »Ludezomb«-ban: »Eszi koppantott s eloltá a gyertyát;« ugyanakkor Tóth Lőrincz »Esztike« czimú vig beszélyében: »Eszi toppantott s azt mondá, hogy nem.« Fáy jó magyar elbeszélő hangjának bizonyára csak ily hatása volt a közönségre is. Épp azért, mert negyven év előtt egy-egy nagyobb munka megjelenése még sokkal rit-kább, olvasó-világunk pedig csak igen kiskörű volt: oly könyvnek, minő a »Bélteky-ház,« tartós és élénk hatást kellett előidéznie, mint a hogy a vizek hullámozása is mindig erősb és tartósabb szokott lenni a szűk partok között. Emlé-kezem, hogy megjelenése után tizenkét évvel is, gyermekko-romban, sok uriháznál láttam a díszesen kötött »Bélteky-ház«-at és »Himfy szerelmei«-t, majd olyan becsben tartva, mint a családi bibliát. A mi aztán később, egy új időfordulat küszöbén, e művet háttérbe szorítá, az nem a más műágba tartozó új történeti regények és korrajzok megjelenése volt, hanem irodalmunk második nagy irányregénye: báró Eöt-vösnek 1846-ban megjelent »Falu jegyzője,« e rendkívüli mű, melyet eleintén elítéltek ugyan külföldi elméletek után in-duló kritikusok, kik lealáznál tartották a szépművésze-tekre nézve, ha valaki azokat gyakorlati irányban tette hasz-nosakká; de a közönség annál nagyobb tetszéssel fogadta az akkori állapotok, visszaélések és jogtalanságok e kitűnő raj-zát, mely a magyar irányregénynek maig is tetőpontját ké-pezi, a mi eléggé bizonyítja, hogy becsét nem pusztán egy elévült politikai intézmény merész ostroma képezte, hanem a költői és művészi erő maradandósága.

Több nemzet irodalom-történetében látjuk, hogy mi-helyt megszülemlett valahol az első jeles társadalmi regény, mely azonban még nem bírta a compositió belső erejét, a forma művészetét s az előadás teljes szabadságát: utána aránylag rövid időre támadtak nagyobb költők és mesterek, kik e műfajt remek alkotásokkal emelték magasra. Így tá-madt a spanyol »Lazarillo de Tormes« szerzője: Mendoza

után nyomban a »Don Quijote« halhatlan költője; így a francia »Roman comique« írója: Scarron után Lesage, Provost, Marivaux; így az angol »Pamela,« »Clarissa« és »Grandison« jeles, de még szélesen és sokszor laposan író szerzője: Richardson után Fielding, Smollet és Sterne, a »Tom Jones,« »Humphrey Clinker« és »Tristram Shandy« lángelméjű alkotói. S így következett nálunk is a »Bélteky-ház« philosoph írójára a »Falu jegyzője«-nek hatalmas költője.

A fokozódást azonban a mi irodalmunkban meggátolta egy közbejött káros világdívat. A francia szellem, mely a regényírás terén sok kitünő tehetséget, de e kitünők által még több hibás irányú művet szült, világszerte uralmat nyert mind az írók, mind a közönség fölött, és pedig két nagy hibája: az élet meztelen festése és a termelés szerfölötti szaporasága által. A nagy forradalom után, mely felforgatta a régi hitet és társadalmat, a nélkül hogy ideje lett volna újat és állandót alapítani, sok meghasonlás és keserűség támadt amaz írók szellemében, kik a társadalom rétegeit és a lelkek mélyét vizsgálták. Az alkotásból elemzés lett s a szivekhez nem ecsettel, hanem bonczkással nyultak. Az ihlet hanyatlott, az eszmény tova tűnt, a kétely kifosztá a kedélyt s elhidegíté a képzelmet, a teremtő ész elvenségét. A benső kedélyélet festése csaknem kiment a divatból. Helyére a finom és éles szemlélődés, a nagyarányú combináció, mesterkélttség és az anyagi irány lépett. A sociális romlottságot nagy erővel, de bizonyos zordsággal festők. Balzacnak, kit Saint-Beuve »a gondolkozás alchymistájá«-nak nevezett, bár még inkább illik rá e másik név: »a depraváció történésze,« egész iskolája támadt, mely azonban nem fejlődött, hanem csakhamar ismét megváltozott, fokozva az arányokat, mesterkéltséget és szaporaság termelést. Megszületett az *izgalmi irányregény*, mely már nem a szívet, hanem az idegeket vette célba. E francia regényiskola fejéül a negyvenes években Sue Jenőt tekinték. Sohasem is volt még regény, mely oly ideges hatást szült s oly gyorsan és mindenütt utánczókra talált volna, mint az ő »Párisi titkai,« melynek 1844-ben csak Németországban tizenhárom utánczása jelent meg nyolczvanegy kötetben. De a majmok itt is csak a köhögést tanulták el gazdájuktól,

s hogy a »Bélteky-ház« mentorának szavaival éljünk: »a természetén túl vagy kívül keresvén igazságokat, déli napfényben gyujtogattak silány fáklyákat.« Eltértek a »természet nemesítésétől,« mely a valódi író és művész hivatása, a természet keresett torzításához. Az utánczás szolgálai munkájára vetvén magukat, az irodalomban is fölkerült az a különös emberi gyarlóság, mely szerint sokan »inkább szeretnek nagy szolgák, mint kis urak lenni.« A helyett, hogy a maguk öröklött földjét művelték volna jól, idegen barázdák elszántogatásában telt kedvük. A mi irodalmunk sem maradt mentt a »Párisi titkok« világdívatától, s a »Torzképek« elmés rajzolója: Nagy Ignác a »Magyar titkok«-at, Kuthy Lajos pedig a »Hazai rejtelmek«-et szabták utána, összekeverve a magyar élet képeit, (kivált ez utóbbi a költői becsü tiszai életképeket, szingazdag rajzokat,) oly becsempészett légkörrel, mely nem jól illett a mi társadalmunk keretébe s nem is volt vérmérsékletünkhöz való. És ez idő óta — nem minden regényünkbe ugyan, de általánvéve társaséleti regényirodalmunkba mindig sok oly idegen, utánczott elem vegyült, mely, egyfelől nem lévén vérünkbeli való vér, csökkenté a hatás elevenségét, másfelől pedig akadályozta e műág önálló fejlődését, hol a francia, hol az angol, hol az orosz regényiskolák dívatát vetve utjába, a könyvek s nem a közvetlen élet termékeit.

Kétségkívül negyven év óta termelt sok oly jeles társadalmi regényünk, melyek részint a compositió kerekdedége, részint lélektani mélyebb felfogás, részint a phantasia hatalma, részint pedig a bonyodalom élénk fejlesztése által sokkal mesteribb kéz művei, mint a minő a legelső magyar társadalmi regényen dolgozott; de elejétől végig tisztább, zavaratlanabb magyar élet, szellem, irány és nyelv aligha van bármelyikben is. S ez az, a miért méltó emlékezet tárgya ma is, miután a negyven év előtti Magyarország házi életének és nemzeti törekvéseinek hű tüköre, s egyszersmind sok élettapasztalás és önálló gondolkozás lassan ért gyümölcse.

Ma, midőn a regényírás egy szélesen futó folyam, mely gyorsan és szakadatlanul ontja ugyan tartalmát, de csak

azért, hogy egyik hab azonnal elmossa benne a másikat, jó néha leülni a part szélére s megemlékezni a tiszteletreméltó íróról, ki nem csak jeles mese és regényköltő, hanem benne sejtében emelkedett műbölcsész is volt, s többi közt e velős szavakat írta:

»Ugy látszik, mintha századunkban mindenben, életben, munkásságban, irodalmi, művészi és kézmivesi dolgozásainkban — bizonyos fölületesség, bizonyos futólagosság volna sajátunk, s az a lelkesség, erőtelj és erőráfordítás, az a mély nyomosság, az a műveinkbeni mintegy önkimerítődésünk, mik a régieket halhatatlaníták, nem találhatnának fel többé nálunk. Az újabb kor, ugy látszik, nem bírja oly biztos mérvszerét a nagyszerűségnek, vagyis egyszerű nagyságnak, mi főtetője a szépségnek, mint az ó kor bírta vala; helyébe a könnyű, a tetsző, a csinos lépett. Mai korban mindenben sokat akarunk, és könnyen. Innen átfutó divat simul ma minden tövéseinkbe, divat magába a művészet szentjébe is.«

S ezt a hibát negyven év, vagyis e magvas sorok megjelenése óta nem csökkenté, hanem még sokkal kirívóbbá tette az idő, melyben nyakrafőre sietünk élni és írni, s a közvetlen vizsgálódás nehéz és lassú munkáját azzal szeretjük pótolni, hogy még élettapasztalást is másoktól meritünk, az irodalmi eredetiség jelentékeny csorbulására.

S ily jelenségek között lehet-e súlyos kár nélkül könnyelmű feledésbe meríteni egy oly eredeti munkát, mely ha művészi formák tekintetében nagyon túl van is már szárnyalva, de azért becsese nem csak abban áll, hogy — mint egy nagy-műág első jelensége — érdekes irodalmi emlék; hanem még inkább abban, hogy tartalma és szelleme által ma is termékenyítőleg hathat s üdvös tanulságokat nyújthat.